

๗ ๐ ๐ ๐ ๑ ๐ ๑ ๕ ๔ ๐ ๒ ๐ ๐ ๐

เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้า

พธ:อรรณพ

เมืองไทยในความผิดพลาดของ พระธรรมปิฎก

ดร.ทวีวัฒน์ ปุทธรทิทวีวัฒน์

วันที่.....
เลขทะเบียน.....
เลขเรียกหนังสือ.....

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ ๑๗๖/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 103๓๐
โทร. 2๙๘-๐๔๕๕ โทรสาร 2๙๘-๐๔๗๖
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

เมืองไทยในความใฝ่ฝันของ พระธรรมปิฎก

ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภักดิ์

ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมไทย และแนวโน้มแห่งความเสื่อมถอยของพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาของคนไทยส่วนใหญ่มาช้านาน พระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นนักคิดร่วมสมัยได้ค้นหาความหมายของพุทธศาสนาและรากฐานแห่งวัฒนธรรมไทย โดยการกลับไปขุดค้นพระไตรปิฎกอย่างรอบด้านและแตกฉาน นำเสนอกลับสู่สังคมไทยและมนุษยชาติทั้งมวลในปัจจุบันด้วยถ้อยคำและภาษาที่ร่วมสมัย อธิบายตีความ ประยุกต์ และตอบโต้ทางความคิดกับวิทยาการแขนงต่าง ๆ จากตะวันตกอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ขณะเดียวกันก็ปกป้องพุทธศาสนาอันเป็นสมบัติอันล้ำค่าของสังคมไทยและของโลก ให้พ้นไปจากการคุกคามของลัทธิความเชื่อที่แผ่เข้ามาในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจากภายในและจากภายนอก พร้อมกับเสนอแนวทางสันติภาพที่ยั่งยืนให้แก่โลก จากพื้นฐานของสติปัญญาในพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย พระภิกษุรูปนั้นคือ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎกเป็นนักคิดอาวุโสและพระนักวิชาการชั้นเลิศ ในวงการพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน แนวความคิดของท่านตั้งอยู่บนพื้นฐานทางวิชาการจากพระไตรปิฎก โดยสะท้อนออกมาในงานอันสำคัญยิ่งของท่านคือหนังสือ พุทธธรรม ซึ่งเป็นหนังสือที่ท่านค้นคว้าเรียบเรียงออกมาจากพระไตรปิฎก และได้กลายเป็นหนังสืออันทรงคุณค่าทั้งในแง่วรรณกรรม วิชาการ และความแม่นยำของสาระคำสอนในพุทธศาสนา จากพื้นฐานของพุทธธรรมท่านได้ตีความพุทธศาสนาในบริบทของยุคสมัยใหม่ โดยการอธิบายเชื่อมโยงกับศาสตร์สมัยใหม่จากตะวันตก เช่น วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การแพทย์ จิตวิทยา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ภาษาและวัฒนธรรม เป็นต้น และในการเชื่อมโยงนั้นท่านมิได้ตั้งรับและชื่นชมศาสตร์ต่าง ๆ เหล่านั้นแต่ถ้อยเดียว แต่ยังได้วิพากษ์วิจารณ์และตอบโต้ด้วยปัญญาในพุทธศาสนาอีกด้วย

พระธรรมปิฎกเป็นผู้ที่ปกป้องพุทธศาสนาอย่างสำคัญ จากความมั่งงายในไสยศาสตร์ อันอาจส่งผลให้หลักกรรม(การพึ่งตนเอง)ในพุทธศาสนาถูกกลืนไปสู่การพึ่งพิง

อำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอก จากการตีความคำสอนของพุทธศาสนาที่ท่านเห็นว่าผิดเพี้ยน และจากความพยายามของลัทธิความเชื่ออื่น ในอันที่จะกลืนคำสอนและวัฒนธรรมของพุทธศาสนาในประเทศไทย ทรรศนะของท่านที่แสดงตามที่ต่าง ๆ อันครอบคลุมหัวข้อในเกือบจะทุกด้านนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย เมื่อนำมาปะติดปะต่อเข้าด้วยกันและกลั่นกรองให้ดีแล้ว จะได้ภาพ “เมืองไทยในความใฝ่ฝัน” ของท่านอันเป็นเป้าหมายที่สังคมไทยควรมุ่งหน้าไปสู่ อันอาจเป็นทางออกของวิกฤตการณ์นานาชนิดที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ อีกทั้งยังอาจเป็นหนทางที่นำไปสู่สันติภาพอันยั่งยืนแก่โลกทั้งมวลอีกด้วย

I

I. พระธรรมปิฎกในบริบทของสังคมไทย

ภายหลังจากการมรณภาพของพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ แล้ว ดูเหมือนว่าชื่อเสียงและบทบาทของพระธรรมปิฎกจะเด่นชัดยิ่งขึ้น ท่านทั้งสองเปรียบเสมือนเสาหลักแห่งสถาบันพุทธศาสนาของไทย แม้ว่าจะด้วยบทบาทที่แตกต่างกันก็ตาม พุทธทาสภิกขุเป็นนักปราชญ์คนสำคัญ จุดดั่งนาการ ชุนแห่งอินเดียหรือโสเกรตีสแห่งกรีก ในขณะที่พระธรรมปิฎกเป็นพระนักวิชาการผู้แตกฉาน ผู้ซึ่งเชื่อมต่อปัญญาในพุทธศาสนา กับความก้าวหน้าของวิทยาการแขนงต่าง ๆ จากตะวันตก ได้อย่างดีเยี่ยม และในขณะที่พุทธทาสภิกขุทำงานอย่างค่อนข้างอิสระจากสถาบันทางอำนาจของคณะสงฆ์ พระธรรมปิฎกกลับทำงานเป็นดั่งมันสมองอันสำคัญ ที่ฝ่ายปกครองของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันต้องคอยสดับตรับฟัง เราจะได้วิเคราะห์สถานะและบทบาทของพระธรรมปิฎกในบริบทของพุทธศาสนาในประเทศไทยต่อไป

ก. พุทธศาสนากับรัฐของไทย

นับตั้งแต่ครั้งที่สยามได้เปิดประเทศรับวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปพุทธศาสนาตามระบบเหตุผลนิยม (Rationalism) ของตะวันตก ด้วยการริเริ่มของรัชกาลที่ ๔ เองเมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่ เพื่อที่จะ

ต่อสู้กับวิทยาศาสตร์ของตะวันตกและอิทธิพลของศาสนาคริสต์ที่เพิ่มมากขึ้น นับแต่นั้น เป็นต้นมาการปฏิรูปพุทธศาสนาก็ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

พร้อมๆไปกับการปฏิรูปพุทธศาสนานั้น รัชกาลที่ ๔ ทรงตั้ง “ธรรมยุติกนิกาย” ขึ้น โดยการชักชวนเจ้านายและขุนนางในราชสำนักมาบวชในนิกายใหม่นี้ เพื่อทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ ทำให้คณะสงฆ์ไทยแตกแยกออกเป็น ๒ นิกายคือ “นิกายธรรมยุต” ที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ซึ่งประกอบด้วยพระสงฆ์ส่วนน้อย กับ “มหานิกาย” ซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมของไทยและประกอบด้วยพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศ ความขัดแย้งของสองนิกายนี้ ยังคงดำเนินสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งสอดคล้องกับการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ครั้นหลังจาก “คณะราษฎร” ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว จึงมีการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ใหม่เป็นครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ให้สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข แต่เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารและนำประเทศไทยเข้าสู่ระบอบเผด็จการทหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้ว จึงได้ออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ใหม่เป็นครั้งที่สามในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปในแบบระบอบเผด็จการทหารของตน พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๕ ยังคงใช้มาจนกระทั่งทุกวันนี้ โดยมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดเพียงบางส่วนเท่านั้น¹

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ทั้งสามฉบับที่ผ่านมา มิได้มีการเอ่ยอ้างถึงสถานะของสถาบัน “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาแต่อย่างใด โดยคณะสงฆ์มักจะอ้างว่า สถาบัน “ภิกษุณี” ได้สูญหายไป ในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมานานแล้ว จึงไม่สามารถจะฟื้นฟูขึ้นมาได้อีก แต่ปัจจุบันการเรียกร้องสิทธิของสตรีในทางศาสนามีมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียกร้องให้ฟื้นฟูสถาบัน “ภิกษุณี” ขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นทางออกให้แก่เด็กผู้หญิงที่ด้อยโอกาสในชนบทที่ห่างไกล ให้ได้รับการอบรมเลี้ยงดูและการศึกษาในสถาบัน “ภิกษุณี” เฉกเช่นเดียวกับที่เด็กผู้ชายได้รับในสถาบัน “ภิกษุ” เพื่อมิให้เด็กผู้หญิงเหล่านั้นต้องไปเป็นโสเภณีหรือถูกใช้แรงงานตั้งแต่ยังเป็นเด็ก

¹ รายละเอียดของความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐของไทย ดู Yoneo Ishii, *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*, translated by Peter Hawkes, Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, English-language Series, No. 15 (Honolulu: The University of Hawaii Press, 1986).

ตลอดประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในประเทศไทย รัฐของไทยได้พยายามควบคุมศาสนจักรไว้อย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่ได้มีการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ขึ้น ขณะเดียวกันการตีความของ “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ก็มุ่งเน้นในลัทธิ “กรรมเก่า” โดยการอธิบายสถานะทางชนชั้นในปัจจุบันให้เชื่อมโยงกับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติ เพื่อรักษาความชอบธรรมของชนชั้นปกครองและระบบสังคมในปัจจุบัน การตีความนี้ได้รับการโต้แย้งจาก “พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป” ของชนชั้นกลาง ซึ่งใช้ระบบเหตุผลนิยมและการตีความเชิงจิตวิทยาเป็นหลัก นอกจากนี้ “ไสยศาสตร์” ยังคงมีบทบาทและอิทธิพลไม่น้อยในหมู่สามัญชนทุกชนชั้นในสังคมไทย

พุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบันต้องเผชิญหน้ากับแนวความคิดใหม่ๆ ทั้งที่มาจากตะวันตกและจากตะวันออกเอง การพัฒนาที่มุ่งเน้นแต่ความเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ได้ก่อให้เกิดปัญหาทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และสาธารณสุขอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ทำให้แนวความคิดในเรื่อง “การพัฒนาแบบยั่งยืน” กลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง พุทธศาสนาในโลกปัจจุบันจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบที่จะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องของเศรษฐกิจการเมือง และแนวความคิดใหม่ๆ เหล่านี้ได้

ข. พุทธศาสนาของไทย: ทรรศนะทางสังคมการเมือง

พุทธศาสนาของไทยอาจจำแนกออกได้เป็น ๓ รูปแบบ ตามลักษณะแห่งโครงสร้างทางชนชั้นในสังคมไทย รูปแบบที่หนึ่งได้แก่ “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ซึ่งสนับสนุนโดยชนชั้นปกครองและชนชั้นสูง รูปแบบที่สองได้แก่ “พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป” ที่ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง และรูปแบบที่สามได้แก่ “ไสยศาสตร์” ซึ่งถือเป็นศาสนาของสามัญชนในทุกชนชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นล่างอันรวมถึงชาวนาในชนบทและกรรมกรในเมือง และเนื่องจากรูปแบบของศาสนาและสถานะทางสังคมของผู้ที่นับถือมีส่วนที่ค่อนข้างจะสัมพันธ์กัน การโต้แย้งทรรศนะทางศาสนามักจะสะท้อนให้เห็นถึงสถานะทางสังคมการเมืองระหว่างกลุ่มชนชั้นต่างๆ ในสังคมไทยด้วย²

๑. พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง

ตามประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ได้แก่พุทธศาสนาที่ได้รับการตีความให้สนับสนุนสถาบันการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พุทธ

² สำหรับรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับชนชั้นในสังคมไทย ดู Peter A. Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989), pp. 40-60.

ศาสนาแบบนี้เน้นการตีความในเชิงอภิปราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” โดยการเชื่อมโยงความมั่งมีศรีสุขหรือความทุกข์ยากในปัจจุบันให้เข้ากับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติ ความเชื่อที่ติดตามมาจากการตีความในลักษณะนี้ก็คือ การที่ชนชั้นสูงในปัจจุบันมีความมั่งคั่งและอำนาจ เป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำบุญกุศลมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนการที่ชนชั้นล่างในปัจจุบันยากจนและไร้อำนาจนั้น ก็เป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำความชั่ว หรือมิฉะนั้นก็มิได้ทำบุญกุศลอย่างเพียงพอมาก่อนในอดีตชาตินั้นเอง ดังนั้นบุคคลที่มีสถานะทางสังคมที่สูงที่สุดในปัจจุบันก็คือ บุคคลที่เคยสร้างสมบุญกุศลและคุณงามความดีมามากที่สุดในอดีตชาตินั้นเอง จึงสมควรที่จะได้เป็นผู้ปกครองประเทศ ตามธรรมเนียมที่มีมาแต่ครั้งโบราณถือกันว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นบุคคลที่มีบุญบารมีมากที่สุด จึงอยู่ในสถานะที่สูงที่สุดในสังคม

ธรรมเนียมการอธิบายลำดับชั้นของสังคมไทยในลักษณะเช่นนี้ ได้รับการสนับสนุนจากหนังสือเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย³ *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นหนังสือที่กล่าวถึงจักรวาลวิทยาทางศาสนาในเชิงอภิปราย โดยสอนว่าในขณะที่พระพรหม พระอิศวร และเหล่าเทวดา ได้ปกครองสวรรค์ชั้นสูงเนื่องมาจากบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ นั้น กษัตริย์และเหล่าขุนนางข้าราชการก็ได้ปกครองสังคมมนุษย์อันเนื่องมาจากบุญบารมีที่ยิ่งใหญ่เช่นเดียวกัน ต่อมาด้วยอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จากอาณาจักรขอมที่มีต่อราชสำนักของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์ไทยสมัยอยุธยาจึงได้กลายสถานะเป็น “สมมติเทพ” ไป พิธีกรรมต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์ให้เข้ากับสถานะของเทพเจ้า ได้กลายเป็นพระราชพิธีประจำปี

ภายหลังจากที่ “คณะราษฎร” ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในลักษณะดังกล่าวก็ไม่ใช่ที่นิยมของทางราชการชั่วระยะเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการรัฐประหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้ว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้กลับมาฟื้นฟูพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองอีกครั้งหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สนับสนุนความชอบธรรมของการปกครองในระบอบเผด็จการของตน ดังนั้นพุทธศาสนาที่มีการตีความเชื่อมโยงจักรวาลวิทยาให้เข้ากับชนชั้นทางสังคม เพื่ออธิบายความชอบธรรมของการใช้อำนาจทางการเมือง จึงได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองของไทยอีกครั้งหนึ่ง

³ Frank Reynolds and Mani Reynolds, *The Three Worlds of King Ruang* (Berkeley: Asian Humanities Press, 1982).

นับตั้งแต่เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เป็นต้นมา ความไม่พอใจของประชาชนส่วนใหญ่ต่อระบอบเผด็จการทหาร และการยอมรับประชาธิปไตยว่าเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ยอมรับได้เพียงอย่างเดียวสำหรับประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองไม่อาจถูกนำมาใช้สำหรับอ้างความชอบธรรมในทางการเมืองโดยตรงได้อีกต่อไป

๒. พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป

การเผชิญหน้ากันเป็นครั้งแรกระหว่างพุทธศาสนาของไทย กับโลกทรรศน์แบบตะวันตกเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในขณะที่ยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่นั้น ทรงรู้สึกถึงแรงกดดันจากศาสนาคริสต์ที่กำลังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น จึงได้ทรงพยายามนำระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกเข้ามาปรับใช้กับพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก พระองค์ทรงเชื่อว่าถ้าหากพุทธศาสนาได้ลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายหรือไสยศาสตร์ลง จะทำให้กลายเป็นศาสนาที่ทันสมัย เป็นระบบและมีเหตุผลมากขึ้น และจะสามารถต่อสู้ทางความคิดกับศาสนาคริสต์และวิทยาศาสตร์ของตะวันตกได้

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่มีการใช้เหตุผลนิยมแบบตะวันตกในการวิพากษ์วิจารณ์ไสยศาสตร์ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยนั้น ความเชื่อในเรื่อง“กรรมเก่า”ในอดีตชาติกลับไม่ได้มีการพูดถึง ดังนั้นการปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกในระยะแรกจึงยังไม่สมบูรณ์ การปฏิรูปพุทธศาสนาพร้อมกับการดัดนิยามธรรมยุตขึ้นในคณะสงฆ์ของไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาแห่งการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ในรัชสมัยต่อมา พระสงฆ์ในสายธรรมยุตได้สานต่อแนวทางการปฏิรูปพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ระบบความเชื่อในเชิงไสยศาสตร์ ของศาสนาท้องถิ่นในภาคต่าง ๆ ของไทย ในทางหนึ่งก็เพื่อสนองตอบต่อนโยบายของรัฐในการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ และลดบทบาทความสำคัญของท้องถิ่นลง การนำระบบเหตุผลนิยมมาตีความพุทธศาสนาเพียงบางส่วนในระยะแรกนั้น ได้สร้างความลำบากใจให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง เพราะการใช้ระบบเหตุผลนิยมที่ไม่สมบูรณ์นั้น ย่อมมีศักยภาพที่จะกลายเป็นระบบเหตุผลนิยมที่สมบูรณ์ ซึ่งอาจทำลายความเชื่อในทางอภิปรายของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองเองได้ การยอมรับเหตุผลและข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ทำให้นักปฏิรูปรุ่นต่อมาซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุสายมหานิกายและได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง ปฏิเสธทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชนชั้นล่าง และความเชื่อทางอภิปรายของชนชั้นปกครอง⁴

⁴ Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 46.

โดนัลด์ เค. สวเออร์ (Donald K. Swearer) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “การปฏิรูป” ไว้ดังนี้

การปฏิรูปจะพิจารณาถึงความรู้สมัยใหม่อย่างจริงจัง แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธศาสนา โดยพื้นฐานแล้วการปฏิรูปเป็นการตีความระบบศาสนาเสียใหม่ โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทั้งระดับสังคมและระดับบุคคล เมื่อมองจากทรรศนะของแนวคิดแบบเหตุผลนิยมแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการปฏิรูปเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงหลักการที่สำคัญบางอย่าง ซึ่งหล่อหลอมสถาบันและวัฒนธรรมของศาสนาหนึ่ง เพื่อว่าความจริงที่เป็นแก่นแท้ (และเป็นสากลด้วย) ของศาสนานั้น จะได้รับการตีความใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ที่เป็นอยู่จริง⁵

พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป มีรากฐานอยู่ที่การลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายในลัทธิศาสนาลงให้เหลือน้อยที่สุด และตีความคำสอนทางอภิปรายให้อยู่ในรูปของจิตวิทยา หรือตีความให้อยู่ในรูปของอุปมาอุปมัยที่ชี้ไปที่ตัวปัญญาหรือความพ้นทุกข์(นิพพาน) ตัวอย่างเช่น พุทธศาสนิกชน นักปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญของไทย ได้อธิบาย “สวรรค์” (สุคติ) และ “นรก” (ทุคติ) ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาว่า เป็นเพียงอุปมาอุปมัยของความสุขและความทุกข์ในทางจิตใจ นอกจากนี้ท่านยังได้ตีความสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เช่น กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และภพภูมิที่ต่ำเช่น นรก เปต อสุรกาย ว่ามิได้หมายถึงรูปธรรมที่มีอยู่เหนือธรรมชาติ แต่หมายถึงประสบการณ์ทางจิตใจของมนุษย์ที่อาจเป็นความสุขเหมือนอยู่ในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ หรือความทุกข์ที่เหมือนกับตกนรกขุมต่าง ๆ ได้

การตีความคำสอนของพุทธศาสนาในลักษณะเช่นนี้ ดำเนินไปควบคู่กับการเน้นให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ในชีวิตนี้ ขณะที่แต่เดิมนั้นถือกันว่า นิพพานเป็นจุดหมายที่บรรลุถึงได้ยาก จะสามารถเข้าถึงได้ก็แต่เฉพาะนักบวชที่สละโลกและบำเพ็ญเพียรเป็นระยะเวลาอันยาวนานหลายภพหลายชาติเท่านั้น แต่พุทธศาสนิกชน พระธรรมปิฎก และนักปฏิรูปพุทธศาสนาท่านอื่น ๆ กลับเห็นว่า นิพพาน นั้นเป็นสากล เป็นปัจจุบันธรรมที่สามารถถึงได้ในชีวิตนี้หรือแม้ในขณะปัจจุบัน ถ้ามีการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้วไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็สามารถเข้าถึงได้เช่นเดียวกัน

นักปฏิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ให้เหตุผลว่า ความเชื่อในทางอภิปรายนั้นเกิดจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ที่เข้ามาปะปนและบิดเบือนคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าไว้

⁵ Donald K. Swearer, “Thai Buddhism: Two Responses to Modernity,” in K. Ishwaran (editor), *Contributions to Asian Studies*, Vol. IV, p. 79.

หรือเกิดจากการตีความของอรรถกถาจารย์รุ่นหลัง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนาฝ่ายปฎิรูปจึงได้หันกลับไปหาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *สุตตันตปิฎก* (พระสุตตร) และ *วินัยปิฎก* (พระวินัย) ว่า อยู่ในรูปของพระพุทธวัจนะและเป็นคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า

ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) อ้างว่านักปฎิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ได้เน้นคำสอนทางจริยธรรมที่เป็นการส่งเสริมคุณค่าและคุณภาพชีวิตของชนชั้นกลาง อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในทางธุรกิจ แจ็คสันอ้างว่านักปฎิรูปพุทธศาสนาหลายท่านได้สอนเน้นเรื่องของการอดออมประหยัดและชีวิตที่มีมัตยัสถ์ในทางโลก อย่างไรก็ตามการสอนให้ประหยัดและอดออมนั้นมิได้หมายความว่าให้เกียจคร้านหรือเฉื่อยชา แต่ให้ขยันหมั่นเพียรและประกอบหน้าที่การงานที่เป็นประโยชน์ในทางโลก การเน้นเรื่องการทำงานและความประหยัดนี้อาจถือได้ว่า เป็นการให้เหตุผลและความชอบธรรมแก่การสะสมความมั่งคั่ง ซึ่งจำเป็นสำหรับการลงทุนในระบบทุนนิยมโดยผู้ประกอบการที่เป็นชนชั้นกลาง นั่นก็คือ ลัทธิความมัตยัสถ์อดออมในทางโลกซึ่งนักปฎิรูปพุทธศาสนาชนชั้นกลางของไทยยึดถืออยู่นั้น ได้กลายเป็นเหตุผลทางศาสนาแก่การประกอบการเชิงพาณิชย์ของกลุ่มธุรกิจใหม่ ที่จะต้องละเว้นการบริโภคในปัจจุบันเพื่อการสะสมทุนอันจำเป็นต่อการลงทุนในธุรกิจของตน ดังนั้นจึงอาจตีความได้ว่าศาสนาฝ่ายปฎิรูปของชนชั้นกลางไทยได้กลายเป็นตัวแทนของระบบการสร้าง ความชอบธรรมทางศาสนาแก่ระบบทุนนิยมของไทย⁶

ถ้าการวิเคราะห์ของแจ็คสันถูกต้อง ระบบทุนนิยมในสังคมไทยสมัยใหม่มีรากฐานอยู่บนหลักของความประหยัดมัตยัสถ์ซึ่งเป็นคำสอนในพุทธศาสนาของไทย และถ้าเป็นเช่นนี้จริง ก็มีความละม้ายคล้ายคลึงกันระหว่างพุทธศาสนาฝ่ายปฎิรูปของชนชั้นกลางไทยที่กำลังเติบโต กับศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ในระหว่างการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมในวัฒนธรรมสมัยใหม่ ได้รับการศึกษาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกจาก แม็ค เวเบอร์ (Max Weber, ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๙๒๐) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันผู้มีชื่อเสียง ในหนังสือเรื่องจริยธรรมของโปรเตสแตนต์กับจิตใจแบบทุนนิยม (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) เวเบอร์ได้ศึกษาถึงเงื่อนไขทางจิตวิทยาที่ทำให้เกิดระบบทุนนิยมขึ้นในตะวันตก⁷ เวเบอร์ได้วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างการแพร่หลายของลัทธิคาลวิน (Calvinism) กับท่าทีใหม่ต่อการแสวงหาความ

⁶ Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 50-51.

⁷ รายละเอียดใน Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, translated by Talcott Parsons (New York: Charles Scribner's Sons, 1976).

มั่งคั่งในอังกฤษและยุโรปยุคหลังการปฏิรูป (Post-Reformation) เป็นท่าทีที่ยอมรับการที่มนุษย์แสวงหาความมั่งคั่งในทรัพย์สิน และบางครั้งถึงขนาดสนับสนุนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนา

ในศตวรรษที่ผ่านมา การที่นักปฏิรูปได้ปฏิเสธอภิปรัชญาของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ต่อมาได้พัฒนากลายเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองที่มีต่อระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นักปฏิรูปได้ลดบทบาทและความสำคัญของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองลง โดยการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์และลัทธิอื่นที่ไม่ใช่พุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่า แนวความคิดในเรื่อง “สมมติเทพ” ของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ก็ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จากขอมเช่นเดียวกัน เพื่อที่จะดำรงความชอบธรรมในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้

การตีความพุทธศาสนาของนักปฏิรูป ได้เน้นไปที่ศักยภาพของแต่ละบุคคลในอันที่จะเข้าถึงความจริงที่สูงสุด (นิพพาน) ทรรศนะที่ว่านิพพานเป็นสิ่งสากลที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้นั้น สอดคล้องกับความต้องการของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ที่เรียกร้องระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองและมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน อาจกล่าวได้อย่างกว้างๆว่า ผู้ที่นิยมการตีความทางอภิปรัชญาของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น มักจะมีแนวโน้มนิยมการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไม่ว่าจะเป็นภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือระบอบเผด็จการ ส่วนผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์การตีความแบบอภิปรัชญาและนิยมชมชอบการตีความเชิงจิตวิทยาในพุทธศาสนานั้น ก็มักมีแนวโน้มที่จะวิพากษ์วิจารณ์การปกครองแบบเผด็จการหรือแบบรวมศูนย์อำนาจ และนิยมชมชอบระบอบประชาธิปไตยแทน

พุทธศาสนาเป็นทฤษฎีพื้นเมืองของไทยเพียงทฤษฎีเดียว ที่สามารถจะเป็นรากฐานทางความคิดของโครงสร้างทางสังคมการเมืองที่เป็นทางเลือกใหม่แก่สังคมไทยได้ ดังนั้นการเชื่อมโยงความถูกต้องในทางพุทธศาสนา ให้เข้ากับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสิทธิมนุษยชนนั้น จึงอาจนับได้ว่าเป็นความพยายามของชนชั้นกลางที่จะใช้ศาสนาอันเป็นสัญลักษณ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน ในอันที่จะตอบสนองความต้องการทั้งทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจของตน

๓. ไสยศาสตร์ของไทย

“ไสยศาสตร์” มักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผลและมงาย การเน้นในเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ที่เหนือธรรมชาติ ทำให้ไสยศาสตร์ของไทยเข้ากันไม่ได้กับ

การตีความโดยใช้เหตุผลและข้อเท็จจริงของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป พระสงฆ์ฝ่ายปฏิรูปได้ออกมาปฏิเสธเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ของไสยศาสตร์อย่างเปิดเผย อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ในสายพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ไม่กล้าปฏิเสธไสยศาสตร์ทั้งหมด เพราะจะกระทบกระเทือนความเชื่อในเรื่องชาติก่อนชาติหน้า และนรกสวรรค์ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมซึ่งตนเองสนับสนุนอยู่ พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองจึงยอมรับไสยศาสตร์ไว้ด้วยส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของวิญญาณที่อยู่ตามภพภูมิต่างๆ

คำว่า “ไสยศาสตร์” เป็นคำสมาส มาจากคำว่า “ไสย” (นอนหลับ, หลับไหล) กับ “ศาสตร์” (ความรู้) ดังนั้น “ไสยศาสตร์” จึงแปลว่า “ความรู้ของผู้ที่ยังหลับไหลอยู่” ความเชื่อทางไสยศาสตร์นั้นมีอยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว แต่ก็ค่อยๆ ลดน้อยถอยลงตามลำดับ อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ และการปฏิรูปศาสนา ปัจจุบันไสยศาสตร์ยังคงมีบทบาทและอิทธิพลในสังคมไทยอยู่ในหลายลักษณะและหลายระดับด้วยกัน ซึ่งพอจะแบ่งอย่างกว้างๆ ได้ดังนี้

ก) ไสยศาสตร์แห่งอภิปรัชญา

ไสยศาสตร์แห่งอภิปรัชญา (ระดับสูง) เป็นไสยศาสตร์ในทางความคิดซึ่งมีอิทธิพลที่ลึกซึ้งต่อความเชื่อของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญมีดังนี้

ลัทธิ “กรรมเก่า” ของชนชั้นปกครอง ซึ่งอธิบายสถานะของชนชั้นทางสังคมในชาติปัจจุบันให้เชื่อมโยงกับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติว่า ผู้ที่มีอำนาจและเงินทองในชาติปัจจุบันเป็นเพราะเขาได้ทำกรรมดีมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนผู้ที่ยากจนและไร้อำนาจนั้นเป็นเพราะในอดีตชาติเขาทำบุญมาไม่พอหรือทำกรรมชั่วมาก่อน ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้จัดเป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรัชญา ที่ต้องการสร้างความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครองและระบบสังคมที่เป็นอยู่ และต้องการให้ประชาชนยอมรับในสถานะทางชนชั้นของตนในปัจจุบัน

ในทางตรงข้าม ลัทธิ “วันสิ้นโลก” ของชนชั้นล่าง เป็นอภิปรัชญาของผู้ด้อยโอกาสในสังคม หรือของผู้ที่ไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ ลัทธิ “วันสิ้นโลก” จะย่ำคำสอนที่ว่า วาระสุดท้ายของโลกกำลังจะมาถึงแล้ว ระบบอำนาจและสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกำลังจะถึงกาลอวสาน ผู้คนจะล้มตายเป็นจำนวนมาก สิ่งต่างๆ จะกลับตาลปัตรไปหมด (เช่น ก้อนกรวดจะกลายเป็นเงินทอง และเงินทองจะกลับกลายเป็นก้อนกรวด) ผู้มีบุญจะมาเกิดเพื่อช่วยเหลือบุคคลที่เชื่อในคำสอนนี้ ลัทธิ “วันสิ้นโลก” จึงเป็นศาสนาของผู้ถูกกดขี่ เป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรัชญาที่ปลอบประโลมใจของคนทุกข์ยากหรือคนสิ้นหวัง ให้เกิดความหวังว่าสังคมใหม่กำลังจะมาถึง

คำสอนนี้จะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนทุกข์เข็ญไร้ที่พึ่งและไร้ทางออก และอาจจะกลายเป็น

เป็นพลังที่ผลักดันให้เกิดการลุกฮือครั้งใหญ่ได้ เช่น การลุกฮือของประชาชนชาวอีสานภายใต้การนำของ “ผู้มีบุญ” ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ (ซึ่งถูกทางราชการเรียกว่า “กบฏผีบุญ”) หรือการร้องรำทำเพลงเพื่อต้อนรับ “ผู้มาโปรดใหม่” ของชนพื้นเมืองอินเดียนแดงในทวีปอเมริกา ในห้วงเวลาแห่งความสิ้นหวังที่ถูกคนขาวเช่นฆ่าปราบปราม

ลัทธิ “วันสิ้นโลก” นี้อาจจะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนมีปัญหาทางด้านจิตใจ หรือมีความไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ก็ได้ เช่น “วันสิ้นโลก” ของลัทธิโอม ชินริเคียว ในญี่ปุ่นปัจจุบันภายใต้การนำของนายโซโกะ อาซาฮาร่า ศาสตราผู้มีความตาศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพาบรรดาสาวกไปสู่การมาตกรรม และได้ก่อวินาศกรรมสะเทือนขวัญโดยการวางก๊าซพิษ “ซาริน” ในขบวนรถไฟและสถานีรถไฟใต้ดินของกรุงโตเกียวเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตกว่า ๑๐ คน และบาดเจ็บอีกกว่า ๕,๐๐๐ ราย

ข) ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก

ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก (ระดับกลาง) เป็นไสยศาสตร์แห่งความเชื่อและความศรัทธาของสามัญชนในทุกชนชั้น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบดังนี้

ลัทธิ “เกจิอาจารย์” เป็นลัทธิบูชาความศักดิ์สิทธิ์ของพระภิกษุหรือนักบุญที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งเชื่อกันว่ามีอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ที่จะบันดาลลาภยศหรือปกป้องภัยให้แก่ผู้ที่เคารพกราบไหว้ได้ เช่น ในกรณีของ “หลวงปู่แหวน” ในอดีต หรือ “หลวงพ่อกุณ” ในปัจจุบัน

ลัทธิ “รูปเคารพ” เป็นลัทธิที่กราบไหว้บูชาวัตถุต่างๆ ที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าวัตถุเหล่านั้นมีอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถปกป้องคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยอันตราย หรือจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือบันดาลโชคลาภให้ได้ เช่น พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ พระพรหม(เอราวัณ)ศักดิ์สิทธิ์ หรือ “เทวรูปติ่มม” ศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนเครื่องรางของขลังต่างๆ มีพระเครื่องและตะกรุด เป็นต้น

ลัทธิ “โหราศาสตร์” เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจของดวงดาวต่อชะตาชีวิตของมนุษย์หรือต่อชะตาของบ้านเมืองโดยส่วนรวม สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในทางจิตวิทยาได้ชั่วครั้งชั่วคราว ด้วยการทำนายทายทักเรื่องของ “ตัวเอง” เป็นส่วนใหญ่ การดูดวงชะตาราศีจึงเป็นที่นิยมกันมากในหมู่สามัญชนทุกชนชั้น

ค) ไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย

ไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย (ระดับต่ำ) เป็นไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ

การติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง หรือเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบด้วยกันดังนี้

ลัทธิ “ทรงเจ้าเข้าผี” เป็นลัทธิที่เกี่ยวข้องกับการติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง ไม่ว่าอำนาจนั้นจะเป็น “เทพ” หรือ “ผี” ที่มนุษย์ต้องการติดต่อกับ ลัทธิทรงเจ้าเข้าผีมีหลายรูปแบบ เช่น การเข้าทรง “เทพ” จากเทพนิยายที่ไม่มีตัวจริงในประวัติศาสตร์ การเข้าทรงบุคคลในประวัติศาสตร์ (เช่น กษัตริย์ในอดีต หรือบุคคลที่มีชื่อเสียงในอดีต) การเล่น “ผีถ้วยแก้ว” หรือ “ผีตะกร้า” เป็นต้น นอกจากนี้บางครั้งในระหว่างพิธี อาจจะมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการแทงลิ้น แทงแก้ว หรือลุยไฟอีกด้วย

ลัทธิ “ขุดสวรรค์” เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับของศาสดาองค์ใหม่ซึ่งเข้ามาแทนที่ศาสดาของศาสนาเดิม เจ้าของลัทธิมักจะอ้างตัวเองว่าเป็น “ศาสดาองค์ใหม่” เสียเอง หรือมีฉันทะนั้นก็เป็น “ขุดสวรรค์” ที่สามารถติดต่อกับ “ศาสดาองค์ใหม่” ได้โดยตรง เช่น ลัทธิ “ศรีอาริย์” ซึ่งมีนายสมบุญ แซ่ลิ้ม ตั้งตนเป็นเจ้าของลัทธิ โดยมีสำนักอยู่ที่บ้านหนองดิน ตำบลหนองดินแดง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นต้น⁸

ลัทธิ “ไสยดำ” เป็นลัทธิที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่นโดยตรง ไม่ว่าอำนาจนั้นจะเป็น “เสน่ห์” เพื่อให้คนอื่นหลงใหล หรือจะเป็น “คุณไสย” เพื่อทำร้ายคนอื่นก็ตาม เช่น การเสกหนังสือหรือตะปูเข้าท้องของศัตรู การทำเสน่ห์ยาแฝด ลงนะหน้าทอง หรือการใช้น้ำมันพรายเพื่อให้ผู้อื่นหลงใหลตน เป็นต้น

ในขณะที่ลัทธิ “กรรมเก่า” เป็นไสยศาสตร์ของชนชั้นปกครอง และลัทธิ “วันสิ้นโลก” เป็นไสยศาสตร์ของชนชั้นล่างนั้น ความเชื่อใน “สิ่งศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก” กับ “การเข้าเจ้าทรงผีและคุณไสย” กลับเป็นไสยศาสตร์ของสามัญชนในทุกชนชั้น พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปจะปฏิเสธไสยศาสตร์ในทุกระดับ โดยเน้นการใช้เหตุผลและสติปัญญาตามความหมายของคำว่า “พุทธะ” ซึ่งแปลว่าผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

ค. พระธรรมปิฎกกับการปฏิรูปพุทธศาสนา

พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทยในยุคปัจจุบัน มีพระภิกษุผู้นำการปฏิรูปพุทธศาสนาที่สำคัญอยู่ ๒ รูปคือ พุทธทาสภิกขุ (เจ้าอม อินทปญฺโญ) และพระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) นับตั้งแต่การมรณภาพของพุทธทาสภิกขุในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ แล้ว พระ

⁸ ลัทธินี้อ้างว่ายุคของพระศรีอาริย์มาถึงแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ให้บรรดาสาวกเด็กนับถือพระพุทธเจ้า แล้วหันมานับถือพระศรีอาริย์แทน โดยผ่านทาง “คณะรัฐมนตรีสวรรค์” “ข้าราชการสวรรค์” และ “ศาลสวรรค์” มีการเขียนคัมภีร์กล่าวหาพระพุทธเจ้าต่าง ๆ นานา และทุกคนต้องฟังคำสั่งและคำตัดสินจาก “ศาลสวรรค์” นับว่าเป็นไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีที่เป็นอันตรายยิ่งเพราะนอกจากคำสอนจะมั่วแล้ว ยังขัดต่อความสงบสุขและศีลธรรมอันดีของประชาชนอีกด้วย

ธรรมปิฎกได้กลายเป็นพระภิกษุผู้นำการปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญที่สุดของไทยที่ยังมีชีวิตอยู่ ปัญญานันท์ภิกษุ (พระธรรมโกศาจารย์) พูดถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

เจ้าคุณธรรมปิฎกนี้ เป็นพระที่มีความคิดก้าวหน้าในการศึกษาค้นคว้า เขียนหนังสือให้คนอ่านเป็นที่สองรองจากท่านพุทธทาส งานประเภทนี้ ท่านพุทธทาสทำมาก่อนใครๆในประเทศไทย มีความดีใจว่าแม้ท่านพุทธทาสจะมรณภาพไปแล้ว ยังมีคนรับช่วงงานนี้ต่อ ผู้นั้นคือพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)⁹

ส่วนศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวคำสดุดีในพิธีเชิดชูเกียรติและแสดงมุทิตาจิตแด่พระธรรมปิฎก ในโอกาสที่ได้รับการถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพจากยูเนสโก ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการในนามของรัฐบาลได้จัดขึ้นเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ พุทธมณฑล โดยยกย่องหนังสือ พุทธธรรม ของท่านว่า

หนังสือพุทธธรรมที่ท่านได้นิพนธ์ไว้เป็นเพชรน้ำหนึ่งทางปัญญาของโลก มีผู้กล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนามีหนังสือที่ยิ่งใหญ่อยู่ ๓ เล่มคือ พระไตรปิฎก คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่รจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ และหนังสือพุทธธรรมโดยท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เพราะฉะนั้นหนังสือพุทธธรรมจึงสูงกว่ารางวัลโนเบล¹⁰

ต่อไปนี้จะได้เสนอชีวประวัติของพระธรรมปิฎก ในส่วนที่เป็นพัฒนาการของชีวิต ควบคู่ไปกับงานอันสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางสติปัญญาของท่าน พร้อมทั้งวิเคราะห์บทบาทและสถานะของท่านในบริบทของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน

๑. ประวัติพระธรรมปิฎก

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ที่ตลาดอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ชื่อเดิมของท่านคือ ประยุทธ์ อารยางกูร บิดาชื่อ นายสำราญ มารดาชื่อ นางชุนกี อารยางกูร มีอาชีพค้าขาย ท่านมีพี่น้องทั้งหมด ๔ คน เป็นชาย ๕ คน หญิง ๔ คน ท่านเป็นคนที่ ๖ และเป็นบุตรชายคนเล็กของตระกูล ปัจจุบันมีชีวิตอยู่ ๗ คน (พี่สาวคนโตของท่านเสียชีวิตตั้งแต่ยังเล็ก และน้องสาวคนเล็กสุดของท่านเสียชีวิตในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ เมื่ออายุ ๔๐ ปี) ผู้ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตในวัยเด็กของ

⁹ สุนทร พลามินทร์, ดร., และสุติมา ธนประ (สัมภาษณ์ รวบรวมและเรียบเรียง), นานาทัศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๓.

¹⁰ ประเวศ วะสี, ศ.นพ., "คำกล่าวสดุดีของศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี," ใน ป. อ. ปยุตโต (กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการศึกษาระบบการ, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๑.

ท่านก่อนออกบวชคือพ่อและแม่¹¹

ความรักและความใกล้ชิดกับแม่ในวัยเด็ก มีส่วนให้เด็กชายประยูร ได้ซึมซับความใจดี ความใจเย็น ความขยัน อดทน การรู้จักประนีประนอม และรักความสงบ ในขณะเดียวกัน ความซื่อสัตย์ การรู้จักคิดเหตุและผล การไม่เอาเปรียบผู้อื่น การชอบคิดริเริ่ม การรู้จักเกรงกลัวต่อบาป ก็เป็นสิ่งที่ได้รับการอบรมสั่งสอนมาจากพ่อ¹²

ท่านมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรงมาตั้งแต่เด็ก เจ็บไข้ได้ป่วยอยู่เป็นประจำ เมื่ออายุได้ไม่ครบขวบปีท่านป่วยเป็นโรคทางเดินอาหาร มีอาการท้องร่วงอย่างรุนแรงจนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด แม้จะได้รับการรักษาแล้วแต่ก็ยังกลายเป็นโรคประจำตัวของท่านในเวลาต่อมา ท่านต้องเข้าออกโรงพยาบาลอยู่เป็นประจำด้วยโรคภัยไข้เจ็บอื่นๆอีกหลายอย่าง บุปผา คุณិតกุล น้องสาวของท่านเขียนเล่าไว้ว่า

ครั้นพอจำเรณุกาลได้บรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็เกิดเป็นไส้ติ่งอักเสบ ต้องเข้ารับการผ่าตัด เป็นโรคปอด มีแผลในปอด และก็ได้ได้รับการรักษาจนหายขาดแล้ว ตอนหลังก็เป็นโรคแพ้อากาศ หายใจไม่สะดวกแพทย์ให้ใช้ยาพ่นขยายหลอดลม ต่อมาก็ต้องเข้ารับการผ่าตัดอีกด้วย หูอักเสบอย่างหนัก อักเสบเข้าไปถึงในกระดูกพรุนหลังหูที่เรียกว่า มาสตอยด์ มีอาการปวดตุบๆเป็นพักๆ ต้องเข้ารับการผ่าตัดโดยเฉพาะเรื่องหูและมาสตอยด์ถึง ๒ ครั้ง และในช่วงที่เป็นอาจารย์สอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยเกษตรราชวิทยาลัย เกิดมีก้อนนิ่วในกรวยไต ต้องเจ็บปวดทรมานอยู่หลายวันกว่าก้อนนิ่วจะหลุดไป และที่ร้ายยิ่งกว่านั้น ความที่ท่านจริงจังกับงานเขียนหนังสือ เขียนจนกระทั่งกล้ามเนื้อที่แขนเกิดอาการเกร็งและอักเสบบ้างรุนแรง ปวดถึงกับยกแขนไม่ได้ คุณหมอฟีชีแยตต้องส่งรถโรงพยาบาลรับตัวไปพักรักษาอยู่หลายสิบวันเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ ต่อมาหลอดลมอักเสบ ดับไม่ปกติ ถ้าใส่พับ พอปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ ไวรัสเข้าตาอักเสบบวม ต้องปิดตาทั้งสองข้าง ฉะนั้นงานนิพนธ์ของท่านที่ออกมาในช่วงนั้น จึงเป็นงานที่สำเร็จด้วย “หู” (ท่านบอกเอง) เรียบเรียงและตรวจโดยการฟังผู้อื่นอ่านให้

¹¹ สำหรับรายละเอียดชีวิตในวัยเด็กและวัยศึกษาของพระธรรมปิฎก อู อภา จันทรสกุล, ผศ. ดร., *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)* (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๔).

¹² อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*, หน้า ๒๑.

ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๕๓๖ ในช่วงเข้าพรรษาท่านก็ป่วยด้วยสายเสียงอักเสบ แพทย์สั่งห้ามพูด... นอกจากนั้นยังมีอาการผิดปกติของกรามบนและกรามล่างไม่ได้ส่วนกัน ซึ่งเป็นมานานจนใน พ.ศ. ๒๕๓๗ แพทย์ได้ให้วิธีเข้าเฝือกกราม (ไม่ใช่จัดฟัน) ซึ่งอาการอย่างนี้คุณหมอบอกว่าน้อยคนที่จะเป็น¹³

การเจ็บป่วยในวัยเด็ก ทำให้มารดาของท่านไปบนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ ครั้นเมื่อท่านอายุได้ ๗ ขวบ มารดาจึงจัดการให้ท่านบวชเณรเป็นเวลา ๗ วันเพื่อกำกับ เป็นการบวชทางนาคพร้อมกับบุตรชายของป้าที่บวชพระ แม้จะป่วยด้วยโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ มากมาย แต่ดูเหมือนว่าจิตใจของท่านก็ไม่เคยป่วยตามด้วย และสุขภาพของท่านก็ดีขึ้นเป็นลำดับ

พระธรรมปิฎกได้เริ่มต้นชีวิตการศึกษาเมื่ออายุ ๖ ขวบ โดยเข้าเรียนในระดับอนุบาลที่โรงเรียนอนุบาลครูเจดีย์เป็นเวลา ๑ ปี เมื่ออายุ ๗ ปี ได้เข้าเรียนระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนประชาบาลชัยศรีประชากรราษฎร์ (วัดยาง) ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน ทั้งๆ ที่มักเจ็บไข้ได้ป่วยอยู่เสมอ ท่านก็สามารถจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ในเวลาเพียง ๓ ปีโดยข้ามชั้น ๑ ปี ท่านได้เรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาในกรุงเทพฯ โดยได้รับทุนเรียนดีของกระทรวงศึกษาธิการที่โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา และได้เป็นศิษย์วัดพักอาศัยอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ ซึ่งมีพระศีลขันธโสภิตเป็นเจ้าอาวาสในสมัยนั้น ในขณะที่เรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ท่านป่วยเป็นโรคท้องเสียอีก บิดาและพี่ชายคนที่สองของท่าน (คุณผาสุก อารยางกูร) ซึ่งเลื่อมใสในพุทธศาสนา ได้เห็นพ้องต้องกันที่จะให้ท่านลาออกจากโรงเรียนและบวชเณรแทน¹⁴

พระธรรมปิฎกได้บวชเป็นสามเณรอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๔ ณ วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีพระครูเมธีธรรมสาร เจ้าคณะอำเภอ เป็นพระอุปัชฌาย์ ขณะเมื่อมีอายุได้ ๑๒ ปี การบวชเณรครั้งนี้นับเป็นจุดเริ่มต้นอย่างแท้จริงของชีวิตนักบวชของท่าน ในปีแรกของการบวชนอกจากการเรียนนักธรรมตรีแล้ว ท่านมักจะไปค้นหนังสือจากตู้หนังสือเก่าของวัดมาอ่าน ซึ่งมีทั้งสมุดข่อยโบราณ หนังสือธรรมะ ตำรายา และตำราไสยศาสตร์ นอกจากนี้คุณผาสุกพี่ชายของท่านก็ได้นำหนังสือต่างๆ เช่น หนังสือธรรมะ แบบเรียนภาษาอังกฤษ และหนังสือสารคดี มาให้ท่านอ่านอยู่เสมอ ในด้านการใช้ชีวิตนักบวช ท่านเล่าว่า

อาตมารู้สึกแรงมากในเรื่องศีลตั้งแต่บวชเณรแล้ว จะคอยระวังตัวไม่กล้าเล่นอะไร ปกติก็ไม่เล่นจนอยู่แล้ว บางครั้งเด็กวัดและเณรองค์อื่นๆ วิ่งเล่น

¹³ นพมา คณิตกุล, "เกร็ดชีวิตพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)," ใน ป. อ. ปยุตโต, หน้า ๔๔-๔๕.

¹⁴ อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)*, หน้า ๓๗-๔๓.

กัน อาตมาก็ไม่ไปเล่นด้วย เคยมีพระผู้ใหญ่ถามว่า ทำไมไม่เล่น ไม่สบายหรือ อาตมาก็อ้อออกไปตามเรื่อง แต่ใจนั้นไม่อยากเล่น รู้สึกเองว่าไม่เหมาะ อีกอย่างจะคอยตรวจสอบตัวเองเสมอว่า วันนี้ทำอะไร พุดอะไร ผิดหรือไม่ ความเป็นคนขี้อายก็ขี้อาย ขี้อายก็กลัวตัวเองจะทำผิด แรกๆก็อึดอัด มีผลต่อสุขภาพจิต เพราะระวังมากเกินไป อยู่ๆไปจึงค่อยๆดีขึ้น

ภาพที่พอจำได้อีกภาพหนึ่งตอนเป็นสามเณร เกี่ยวกับการระวังตัวมากคือ เวลานั่งเรือไปไหนๆอาตมาจะรีบไปนั่งท้ายเรือแล้วนั่งนิ่งไม่เคลื่อนไหวเลย เพราะกลัวว่า ถ้าทำอะไรไม่สำรวม คนที่พบเห็นจะนึกตำหนิได้¹⁵

ในพรรษาที่สองของการบวช ท่านได้ย้ายไปเรียนนักธรรมโทและบาลี ที่สำนักเรียนวัดปราสาททอง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีพระวิกรมมุนี เจ้าคณะจังหวัด เป็นเจ้าอาวาส ที่วัดปราสาททองท่านมักจะขึ้นไปขลุกอยู่บนหอสวดมนต์ของวัดในส่วนที่เป็นห้องสมุด เพื่ออ่านหนังสือธรรมะต่างๆที่มีอยู่ที่นั่น พร้อมกันนั้นท่านก็ได้พัฒนาอุปนิสัยในการค้นคว้ารวบรวมความรู้ต่างๆและจดบันทึกลงในสมุด ท่านเล่าว่า

อาตมามีนิสัยชอบรวบรวมประมวลเนื้อหาในหนังสือต่างๆให้ได้มากที่สุด โดยใช้เนื้อที่น้อยที่สุด จะได้ไม่เปลืองที่เก็บ จะเอาไปไหนก็สะดวก... ตอนเป็นเณรอยู่วัดปราสาททอง นิสัยชอบย่อเนื้อหาจากหนังสือต่างๆก็ทำเป็นปกติ เลยมีนิสัยที่สืบมา ชอบหนังสือประเภทที่มีเนื้อหาแน่นๆ ประมวลเนื้อหาไว้มากๆ หนังสือประเภทสารานุกรม พจนานุกรมนี้ชอบมาก ตอนเป็นเณรเล็กๆก็ชอบสารานุกรมที่มีภาพมากๆชนิดเล่มเดียวจบ พจนานุกรมก็ชอบชนิดที่เล่มเล็กๆพิมพ์ตัวหนังสือเล็กๆแต่มีศัพท์มากที่สุด วารสารก็จะเลือกอ่าน สัปดาห์สาร ของ อ. นิลวรรณ ปิ่นทอง หรือประชาธิปไตย เพราะมีเนื้อหา มาก ได้ความรู้ทั้งสารคดี การเมือง ประวัติศาสตร์ แนวความคิดต่างๆ¹⁶

ในพรรษาที่สาม ท่านได้เดินทางเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ โดยพำนักอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ ซึ่งมีพระศีลขันธโสภิต เป็นเจ้าอาวาสในขณะนั้น และเรียนบาลี ณ สำนักเรียนวัดสุทัศน์เทพวราราม ส่วนนักธรรมนั้นท่านต้องเรียนด้วยตนเอง ท่านสอบนักธรรมเอกได้ในปีนั้น และเมื่อเรียนครบ ๒ ปีท่านก็สอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้ ในปีถัดมาท่านสอบ

¹⁵ อ้างใน อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)*, หน้า ๔๕.

¹⁶ อ้างใน อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)*, หน้า ๕๓.

เปรียญธรรม ๔ ประโยคในนามของสังกัดวัดพระพิเรนทร์ได้ หลังจากนั้นท่านได้สอบเข้าศึกษาต่อที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ควบคู่ไปกับการเรียนบาลีด้วยตนเอง และท่านก็สอบผ่านเปรียญธรรมในทุกปี จนกระทั่งจบเปรียญธรรม ๔ ประโยคตั้งแต่ยังเป็นสามเณร ส่วนการศึกษาระดับปริญญาตรีที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น ท่านได้เลือกสาขาพุทธศาสตร์เป็นวิชาเอก โดยมีผลการเรียนที่ดีเลิศ ท่านสำเร็จปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๑ ในปีการศึกษา ๒๕๐๔ นับเป็นพระภิกษุรูปแรกที่ได้รับเกียรตินิยมอันดับ ๑ จากมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ ท่านเปิดเผยเคล็ดลับในการเรียนเก่งของท่านว่า

อาตมาโตมาแบบรับผิดชอบตัวเอง เวลาเรียนหนังสืออาตมาจะวางแผนล่วงหน้าในแต่ละปี โดยดูว่าปีนั้นต้องเรียนวิชาอะไรบ้าง แต่ละวิชามีหนังสือกี่เล่ม ก็จะจัดหามาให้ครบ ทั้งการเรียนบาลีและการเรียนที่มหาจุฬาฯ แล้วดูว่าหนังสือทั้งหมดที่ต้องอ่านต้องดูมีจำนวนทั้งหมดกี่หน้า แล้วก็มาดูเวลาที่มีตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงวันสอบมีกี่วัน อาตมาก็จะกะให้มีเวลาทบทวนไว้ด้วยประมาณ ๑ เดือน หักเวลาทบทวนแล้วเหลือกี่วัน ก็เอาไปหารจำนวนหน้าของหนังสือที่ต้องอ่านต้องดู ก็รู้ว่าต้องรับผิดชอบตัวเองเรื่องการเรียนในแต่ละวันอย่างไร จะอ่านวิชาไหน จำนวนกี่หน้า หรือต้องหัดแปลบาลีวันนี้กี่หน้า ก็ต้องทำให้ได้ตามนั้น เวลาอ่านหนังสืออาตมาชอบทำโน้ตย่อสรุปประเด็นสำคัญๆไว้หมด เวลาทบทวนก็ง่ายเข้า เพราะทบทวนจากโน้ตย่อนี้

ถ้ามีเหตุทำไม่ได้ครบตามที่กะเอาไว้ เช่นบางทีมีแขกมาเยี่ยมมาคุยด้วยหรือมีธุระอื่นมาแทรก ก็ต้องนำไปทบทวนเพิ่มให้ได้ในวันถัดไป ก็ทำมาแบบนี้โดยตลอด¹⁷

ด้วยความรู้ความสามารถของท่านที่สอบเปรียญธรรม ๔ ประโยคได้ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร เมื่ออายุครบบวชแล้ว ท่านจึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในฐานะนาคหลวง เมื่อวันที่จันทร์ที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) โดยมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตฺติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตร ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมคุณาภรณ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วัดสามพระยา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระเทพเมธี (พระธรรมเจดีย์) วัดทองนพคุณ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ โดยได้รับฉายาว่า “ปยุตฺโต” (แปลว่า ประยุกต์ หรือ ประกอบ)

¹⁷ อ้างใน ธาภา จันทรถูล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*, หน้า ๕๔-๖๐.

หลังจากสำเร็จการศึกษาจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ ท่านได้เริ่มต้นชีวิตการทำงาน¹⁸ โดยเป็นอาจารย์ประจำในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั่นเอง ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๗ ท่านได้รับตำแหน่งบริหารเป็นผู้ช่วยเลขาธิการและรองเลขาธิการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตามลำดับ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙ ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ และตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นต้นมา ท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระทิก อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในส่วนของสมณศักดิ์นั้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระศรีวิสุทธิโมลี” ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้เลื่อนชั้นเป็น “พระราชวรมุณี” ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เลื่อนเป็น “พระเทพเวที” และในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็น “พระธรรมปิฎก”¹⁹ ท่านมักจะใช้นามว่า “ป. อ. ปยุตฺโต” วงเล็บต่อท้ายชื่อที่เป็น สมณศักดิ์ของท่าน โดยมีความหมายดังนี้

คำว่า ป. เป็นคำย่อมาจากนามว่า ประยุทธ์ ที่เรียกขานกันว่า พระมหา
ประยุทธ์ หรือท่านเจ้าคุณประยุทธ์ คำว่า อ. เป็นคำย่อมาจากนามสกุล
ของท่านว่า อารยางกูร ส่วนคำว่า ปยุตฺโต เป็นนามฉายาของท่าน²⁰

ในขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีวิสุทธิโมลินั้น ท่านได้รับนิมนต์จากโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ให้เขียนบทความเกี่ยวกับปรัชญาของพุทธศาสนา เพื่อจัดพิมพ์เป็นเล่มร่วมกับบทความวิชาการอื่นๆ ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (วรรณ ไวยากร) เนื่องในโอกาสที่พระชนมครบ ๘๐ พรรษาในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ท่านได้บรรจุเขียนบทความชิ้นนี้ อย่างพิถีพิถันยิ่ง จนความยาวของบทความเกินกว่าที่ผู้จัดทำกำหนดไว้ถึง ๗-๘ เท่า โดยตั้งชื่อบทความนี้ว่า “พุทธธรรม” คณะผู้จัดทำจึงได้แยกออกมาพิมพ์เป็นเล่มต่างหากโดยมีเนื้อหา ๒๐๖ หน้า อันเป็นที่มาของหนังสือ *พุทธธรรม* อันมีชื่อเสียงของท่าน²¹ ปัจจุบันหนังสือ *พุทธธรรม* ได้ถูกถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์จำหน่ายโดยสำนักพิมพ์ต่างประเทศ ศาสตราจารย์ ดร. ป่วย อึ้งภากรณ์ ประธานโครงการตำราฯ เขียนคำนำในหนังสือ

18 สำหรับรายละเอียดชีวิตและบทบาทของพระธรรมปิฎกนับจากวัยทำงานเป็นต้นมา ดู Grant A. Olson, *A Person-Centered Ethnography of Thai Buddhism: The Life of Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto)* (Ph.D. dissertation, Cornell University, 1989).

19 ชื่อเต็มของสมณศักดิ์ชั้นธรรมนี้มีว่า “พระธรรมปิฎก อุดลญาณนายก ปาพจนดิลกนิริฎฐธิปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี”

20 พระมหาอุทัย อุดโย, “เกร็ดชีวิต ป. อ. ปยุตฺโต,” ใน *ป. อ. ปยุตฺโต*, หน้า ๑๐๔.

21 ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ระวี ภาวิไล, ศ. ดร., “รื้อพิจารณาบางแง่มุมของหนังสือ *พุทธธรรม*,” ใน *ป. อ. ปยุตฺโต*, หน้า ๒๒๐-๒๒๗.

ชุด วรรณ ไวยากร ไว้ตอนหนึ่งว่า

เรื่องพุทธธรรมของพระศรีวิสุทธิโมลีนั้น เดิมกำหนดรวมไว้ในสาขาวิชาปรัชญา หากพระคุณเจ้าเขียนยาวและลุ่มลึก จนเป็นสาขาวิชาต่างหากได้ จึงเห็นควรแยกมาตีพิมพ์ไว้เป็นเอกเทศ โดยให้นำเรื่องอื่นทั้งหมดเท่ากับหนังสือนี้เริ่มที่พระพุทธศาสนา ย่อมเป็นสิริมงคลแก่พุทธศาสนิกชนคนอ่านโดยทั่วหน้ากัน และที่เดิมกะกันว่าจะเลือกผู้ใดผู้หนึ่งไว้บรรยายพิเศษนั้น โดยที่ได้รับเรื่องต่างๆล้นมากมาย ย่อมไม่อาจหาผู้รู้มาตัดสินได้ในเวลาอันจำกัดว่าควรเลือกเรื่องใด ของท่านผู้ใดให้เป็นปาฐกพิเศษในโอกาสอันเป็นมงคลเช่นนี้ คณะกรรมการจึงตกลงอาราธนาพระศรีวิสุทธิโมลีให้แสดงธรรมกถา เนื่องในวันประสูติ โดยขอให้ท่านย่อความจากข้อเขียนของท่านนั่นเอง วิธีดังกล่าวเท่ากับว่ารักษาประเพณีโบราณที่มีการสดับพระธรรมเทศนาในมงคลสมัยพิเศษเช่นนี้ และเป็นการประยุต์มาในรูปของสังคมปัจจุบัน เพราะธรรมกถานี้เป็นบทความทางวิชาการอันเหมาะสมแก่กาลสมัยยิ่งนัก²²

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ศาสตราจารย์ ดร. ระวี ภาวิไล ได้ติดต่อกับมูลนิธิโครงการตำราเพื่อขออนุญาตพิมพ์หนังสือ พุทธธรรม ออกเผยแพร่ใหม่ ท่านจึงขอเวลาประมาณ ๓ เดือนเพื่อแก้ไขเพิ่มเติม แต่เวลา ๓ เดือนได้กลายเป็น ๓ ปี และการแก้ไขเพิ่มเติมได้กลายเป็นโครงการทำงานใหม่ ท่านได้แทรกเพิ่มขยายความอย่างมากมาย จนทำให้มีเนื้อหาเพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวน ๖ เท่าของฉบับเดิม กลายเป็นเหมือนหนังสือเล่มใหม่ซึ่งมีความยาวถึง ๑๑๔๕ หน้า หนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ได้พิมพ์เสร็จสิ้นโดยคณะกรรมการและธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่วิสาขบูชา พ.ศ. ๒๕๒๕ อันเป็นปีแห่งการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๒๐๐ ปี ในบันทึกของผู้เขียนท้ายเล่ม ท่านยังได้ปรารภถึงความตั้งใจของท่านในอันที่จะเขียนหนังสือพุทธธรรมเล่มใหม่ชื่อ “พุทธธรรมภาคประยุกต์” โดยการใช้ภาษาและวิธีคิดของคนในสมัยปัจจุบันเป็นหลักในการอธิบายพุทธธรรม ท่านเขียนไว้ว่า

พุทธธรรมฉบับนี้แม้จะเขียนให้คนสมัยปัจจุบันอ่าน แต่ด้วยเหตุที่เน้นด้านหลักวิชาโดยยึดเอาหลักฐานที่มาในคัมภีร์เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงมีลักษณะที่นับได้ว่า เป็นการเชื่อมต่อระหว่างแบบแผนประเพณีกับสภาพ

²² พระศรีวิสุทธิโมลี, พุทธธรรม, ในชุด วรรณ ไวยากร (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, พ.ศ. ๒๕๑๔), หน้า ๑๖.

ปัจจุบัน ยังมีใช่เป็นการเสนอพุทธธรรมในรูปแบบใหม่ที่ถือเอาสภาพทางจิตและปัญญาของยุคสมัยปัจจุบันเป็นหลัก และด้วยภาษาของคนปัจจุบันโดยเฉพาะ ดังนั้น พุทธธรรมภาคประยุกต์ ที่เคยปรารภถึงเมื่อคราวเขียนพุทธธรรมฉบับเดิมนั้น คงยังอาจจะต้องมีต่อไปอีก²³

สำหรับงานนิพนธ์อื่นๆของพระธรรมปิฎกที่สำคัญก็คือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ อันเป็นพจนานุกรมซึ่งรวบรวมและอธิบายคำศัพท์ทั่วไปทุกประเภทที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น หลักธรรม พระวินัย พิธีกรรม ประวัติบุคคลสำคัญ ดำเนิน และวรรณคดีที่สำคัญ เป็นต้น และ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม อันเป็นพจนานุกรมที่มุ่งรวบรวมและอธิบายเฉพาะแต่หลักธรรมซึ่งเป็นสาระสำคัญของพุทธศาสนา ท่านยังกำลังอยู่ในระหว่างการจัดทำ “สารานุกรมพุทธศาสน์” อีกด้วย นอกจากนี้ท่านได้รับการอาราธนาให้เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยมหิดลในการสร้าง “พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์” จนกระทั่งสำเร็จสมบูรณ์เป็นฉบับแรกของโลก

งานด้านวิชาการอื่นๆนั้นจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ประกอบด้วยหนังสือจำนวน ๑๖๖ เล่ม จำนวนหนึ่งเป็นตำราและหนังสือภาษาไทย อีกจำนวนหนึ่งเป็นตำราและหนังสือภาษาอังกฤษ นอกนั้นส่วนใหญ่เป็นงานถอดเทปการบรรยายธรรมของท่านและเป็นภาษาไทย ซึ่งครอบคลุมทรรศนะของพุทธศาสนาที่มีต่อเรื่องต่างๆอย่างกว้างขวาง เช่น สันติภาพ จริยธรรม การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา จิตวิทยา วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม การแพทย์ และสุขภาพอนามัย เป็นต้น

ท่านได้รับการอาราธนาไปบรรยายพุทธศาสนา ในสถาบันการศึกษาชั้นนำในต่างประเทศหลายแห่ง เช่น University of Pennsylvania (พ.ศ. ๒๕๑๕) Swarthmore College (พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๑) Harvard University (พ.ศ. ๒๕๒๔) เป็นต้น นอกจากนี้ท่านยังได้รับการอาราธนาให้แสดงปาฐกถาในการประชุมนานาชาติหลายครั้ง ทั้งที่จัดขึ้นในประเทศไทยและในต่างประเทศ ที่สำคัญได้แก่ การประชุมสภาศาสนาโลก ณ เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๖ ซึ่งครั้งนั้น Dr. Jim Kenney ประธานของที่ประชุมได้อ่านสารบรรยายของท่านเรื่อง “A Buddhist Solution for the Twenty-first Century” แทน เนื่องจากท่านอาพาธไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้

ด้วยความแตกฉานรอบรู้และความประพฤตินั่งငามของท่าน มหาวิทยาลัยชั้นนำในประเทศไทยเกือบทุกแห่ง ได้ถวายปริญญา “คุณวุฒิปณฺฑิตกิตติมศักดิ์” ในสาขาต่างๆแก่

²³ พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พ.ศ. ๒๕๒๙), หน้า ๙๓๓.

ท่านดังนี้ ด้านพุทธศาสตร์ จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พ.ศ. ๒๕๒๕) ด้านปรัชญา จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. ๒๕๒๙) ด้านจริยศาสตร์ศึกษา จากมหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. ๒๕๓๘) ด้านการศึกษา จากมหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ. ๒๕๒๙) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (พ.ศ. ๒๕๓๐) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (พ.ศ. ๒๕๓๓) มหาวิทยาลัยรามคำแหง (พ.ศ. ๒๕๓๖) และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (พ.ศ. ๒๕๓๗) ด้านภาษาศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. ๒๕๓๑) และมหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. ๒๕๓๒)

สำหรับในต่างประเทศ องค์การยูเนสโกได้ถวาย “รางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ” ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๗ แก่ท่าน ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ และล่าสุด นวนาลันทามหาวิหาร ประเทศอินเดีย ได้ถวาย “ตรีปิฎกาจารย์ กิตติมศักดิ์” แก่ท่านในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยที่ท่านเป็นคนแรกและคนเดียวในขณะนี้ที่ได้รับปริญญากิตติมศักดิ์นี้จากมหาวิทยาลัยแห่งนี้

๒. พระธรรมปิฎกในฐานะนักปฏิรูปพุทธศาสนา

ความคิดและงานของพระธรรมปิฎก ได้รับอิทธิพลทางประวัติศาสตร์จากการปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยระบบ “เหตุผลนิยม” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ)

ในฐานะประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทยพระองค์แรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้กำหนดทั้งรูปแบบและเนื้อหาของระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ทรงวางมาตรฐานของหลักสูตรการศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนา การศึกษาปริยัติธรรมและการปฏิบัติ เปรียญธรรมที่มี ๙ ประโยค และระบบการสอบที่เป็นลำดับขั้น ทรงตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกคือมหามกุฏราชวิทยาลัยที่วัดบวรนิเวศ และทรงเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างระบบการศึกษาสำหรับสาธารณชน โดยใช้เครือข่ายของวัดทั่วประเทศ ในฐานะนักวิชาการ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นนักศึกษาที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีและวรรณคดี ทรงแต่งพจนานุกรมและตำราด้านศาสนาจำนวนมาก อาทิเช่น *นวโกวาท* ซึ่งยังคงเป็นตำรามาตรฐานสำหรับผู้บวชใหม่แม้ในปัจจุบัน

พระธรรมปิฎกได้รับอิทธิพลจากตำราและระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย อันสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเป็นผู้ประพันธ์และจัดวางระบบไว้ ซึ่งต่อมามีท่านเองก็ได้กลายเป็นกำลังสำคัญในการชำระสะสางงานทางพุทธศาสนา และปรับปรุงระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยให้ดีขึ้น บุคคลในรุ่นถัดมาที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อ

ท่านได้แก่ สุชีโวภิกขุ (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ) พระภิกษุสายธรรมยุตซึ่งต่อมาได้ลาสิกขาบท และยังคงทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฐานะฆราวาส ในสมัยที่เป็นสามเณรท่านมีความประทับใจในงานเขียนหลายชิ้นของสุชีโวภิกขุ เช่น *ไตรัมภกาสาवพัสตร์* และ *กองทัพนคร* เป็นต้น บุคคลที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อท่านเป็นอย่างสูงในเวลาต่อมาก็คือ พุทธทาสภิกขุ พระภิกษุสายมหานิกายซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญในการปฏิรูปพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน งานในระยะแรกของพุทธทาสภิกขุที่ท่านรู้สึกประทับใจมีหนังสือ *หลักพุทธศาสนา* เป็นอาทิ

การอธิบายพุทธศาสนาด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล กับการตีความแนวคิดสำคัญของพุทธศาสนาในเชิงจิตวิทยาของพุทธทาสภิกขุ นับได้ว่าเป็นการสืบทอดและสานต่องานปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงริเริ่มไว้ พระธรรมปิฎกยอมรับการอธิบายพุทธศาสนาด้วยปัญญาและเหตุผลเช่นเดียวกับพุทธทาสภิกขุ แต่ในขณะที่พุทธทาสภิกขุตีความแนวคิดที่สำคัญของพุทธศาสนาในเชิงจิตวิทยา เช่น เทวดา นรก สวรรค์ และการเกิดใหม่ ว่าโดยสาระสำคัญก็คือคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในจิตใจ เป็นต้นนั้น พระธรรมปิฎกกลับตีความแนวคิดเหล่านั้นตามตัวอักษรแต่ให้มีความหมายของชาวพุทธที่ถูกต้อง เช่น ยอมรับว่าเทวดามีจริงตามตัวอักษร แต่ชาวพุทธไม่ควรสวดอ้อนวอนเทวดา แต่ควรแผ่เมตตาให้เทวดามากกว่า โดยถือว่าเทวดาก็เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ในสังสารวัฏเช่นเดียวกับมนุษย์ เป็นต้น

การอธิบายตีความพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของพุทธทาสภิกขุ ตลอดระยะเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา กับการรวบรวมงานเขียน งานแปล และคำบรรยายของท่านทั้งหมดในหนังสือชุด “ธรรมโมฆณ์” ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนกว่า ๕๐ เล่มแล้วนั้น²⁴ นับเป็นการวางรากฐานทางความคิดของพุทธศาสนาครั้งสำคัญในโลกยุคปัจจุบัน ในขณะที่งานเหล่านี้เป็นงานทางความคิดของพุทธทาสภิกขุเอง ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น หนังสือ *พุทธธรรม* ของพระธรรมปิฎกกลับเป็นงานรวบรวมค้นคว้าชิ้นเยี่ยม ที่ประมวลและนำเสนอสาระสำคัญของพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นกว่า ๑๐๐ เล่ม โดยนำเสนออย่างเป็นระบบ ทันสมัย เข้าใจง่าย และค้นง่าย²⁵ ท่านได้กล่าวถึงงานชิ้นนี้ในบันทึกของผู้เขียนท้ายเล่มว่า

หนังสือนี้เต็มไปด้วยหลักฐานที่มาหรืออ้างอิงคัมภีร์มากมายจนหลายท่านอาจเห็นว่าเกินจำเป็น การที่ทำเช่นนี้มีใช่เป็นการยึดมั่นติดคัมภีร์

²⁴ หนังสือชุด “ธรรมโมฆณ์” เป็นหนังสือขนาด ๘ หน้ายก ปกแข็ง ความยาวโดยเฉลี่ยประมาณเล่มละ ๔๕๐ หน้า เล่มที่บางที่สุดคือ *นวกานุสาสน์* (เล่ม ๑) ความยาว ๓๕๒ หน้า เล่มที่หนาที่สุดคือ *อริยสัจจากพระโสมนัส* ความยาว ๑๘๖๔ หน้า

²⁵ ป. อ. ปยุตฺโต, หน้า ปกหลัง.

หรือเกาะคำรณแน่น โดยถือว่าเมื่อเป็นคัมภีร์แล้วต้องถูกต้องตายตัว...

พระพุทธศาสนาสอนว่า ไม่ควรปลงใจเชื่อด้วยการอ้างคำรณ หรืออย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างคัมภีร์ คืออย่าเชื่อคำรณไป บางท่านตีความเลยไปว่า พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้เชื่อคำรณ หรืออย่าเชื่อคำรณ ความจริง ทั้งการเชื่อคำรณ และการไม่เชื่อคำรณ ถ้าทำโดยขาดพิจารณาญาณ ก็สามารถเป็นความงมงายได้ด้วยกันทั้งคู่ คือ เชื่ออย่างงมงาย และไม่เชื่ออย่างงมงาย...

ความประสงค์อีกอย่างหนึ่งในการแสดงหลักฐานที่มาไว้มาก หรือถือเอาคัมภีร์ที่อ้างอิงเป็นหลักเป็นแกนเป็นเนื้อตัวของหนังสือนี้ ก็เพื่อทำให้หนังสือนี้เป็นอิสระจากผู้เขียน และให้ผู้เขียนเองก็เป็นอิสระจากหนังสือด้วย เท่าที่จะเป็นไปได้ ด้วยว่าผู้เขียนจัดทำหนังสือนี้ขึ้นอย่างเป็นนักศึกษาผู้หนึ่ง ทำหน้าที่เป็นผู้ไปสืบค้นรวบรวมเอาเนื้อหาทั้งหลายของพุทธธรรมมาสงวาทให้แก่ผู้อ่าน ถ้าสิ่งที่นำมาสงวาทให้ นั้นเป็นของแท้ของจริงหยิบมาถูกต้อง ผู้นำมาส่งก็หมดความรับผิดชอบ²⁶

การบรรยายธรรมของพระธรรมปิฎก ซึ่งเชื่อมโยงทรรศนะของพุทธศาสนากับแนวคิดและศาสตร์ต่างๆจากตะวันตก นับตั้งแต่เรื่องของวัฒนธรรม การศึกษา การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ไปจนถึงเรื่องของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม จิตวิทยา และจริยศาสตร์การแพทย์นั้น แม้จะมีความสำคัญน้อยกว่าหนังสือ พุทธธรรม แต่ก็นับว่าเป็นงานสร้างสรรค์ของท่านเองโดยแท้ และเป็นการนำพุทธศาสนาเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ในแง่มุมที่ต่างออกไปจากงานที่พุทธทาสภิกขุเคยกระทำ ทรรศนะในเรื่องต่างๆเหล่านี้ท่านมิได้คล้อยตามตะวันตกแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังตอบโต้ทางความคิดกับแนวคิดและวิชาการจากตะวันตกเหล่านั้น บนพื้นฐานของสติปัญญาในพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย อีกทั้งยังนำเสนอ “อารยธรรมที่ยั่งยืน” บนแนวทางของพุทธศาสนา ให้เป็นทางออกแก้ปัญหาวิกฤตการณ์นานาชาติที่โลกกำลังประสบอยู่อีกด้วย คำปราศรัยของท่านในพิธีรับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ที่องค์การยูเนสโก กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ มีความตอนหนึ่งว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในยุคสมัยที่ผ่านมา โดยส่วนใหญ่ได้ถูกกำหนดโดยวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาและปรัชญาของตะวันตก ซึ่งทำให้มองมนุษย์แตกต่างหากจากธรรมชาติ

26 พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๗๒๗.

วัตถุประสงค์ของวิทยาศาสตร์ก็คือการที่จะพิชิตและครอบครองธรรมชาติ แล้วนำเอาธรรมชาติมาจัดสรรสนองความต้องการในการหาผลประโยชน์ของมนุษย์ ทศนคติแบบที่เป็นปฏิกิริยาคือธรรมชาติเช่นนี้ ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนออกเป็นปฏิบัติการในเชิงหาผลประโยชน์แบบเห็นแก่ตัว โดยอาศัยเทคโนโลยี ได้ก่อให้เกิดผลร้ายแก่สภาพแวดล้อมอย่างร้ายแรงดังที่เราประสบอยู่ทุกวันนี้ ถึงเวลาแล้วที่วิทยาศาสตร์จะต้องกลับตัว เปลี่ยนท่าที และนำอารยธรรมให้ก้าวหน้าไปในทิศทางใหม่ มนุษย์จะต้องแสวงหาความรู้ มิใช่เพื่อมุ่งแต่จะหาผลประโยชน์อย่างเห็นแก่ตัว แต่จะต้องแสวงหาความรู้เพื่อเอามาเป็นประทีปส่องช่วยชี้ช่องทางให้เรามองเห็นวิถีที่จะได้ประโยชน์จากธรรมชาติโดยไม่ต้องทำร้ายมัน เทคโนโลยีจะต้องได้รับการกำหนดบทบาทให้ชัดเจนมากขึ้น โดยมุ่งที่จะใช้เป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนและประสานกลมกลืน

...หากเราหวังจะสถาปนาสันติภาพในโลกนี้ให้สำเร็จ เราจะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้สามารถประสบสันติสุขภายในและความสุขที่เป็นอิสระ ด้วยความหลุดพ้นจากความไม่ทะยานหาสิ่งเสพบำเรอสุข ความไม่แสวงอำนาจ และบรรดาทฤษฎีที่ก่อให้เกิดความแก่งแย่งและแบ่งแยกทั้งหลาย ภาวะนี้จะสำเร็จได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนาบุคคล ซึ่งก็คือภารกิจของการศึกษา²⁷

ในฐานะนักปฏิรูปพุทธศาสนา พระธรรมปิฎกได้วิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของไทยเป็นอันมาก ท่านมองเห็นถึงภัยอันตรายของไสยศาสตร์ที่จะมีต่อพุทธศาสนาในระยะยาว แม้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในโลกยุคปัจจุบันจะเจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว แต่ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนไทยกลับมิได้ลดลง และดูเหมือนว่าจะเพิ่มขึ้นด้วยซ้ำ ความเชื่อในอำนาจการคลั่งคลั่งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งลึกลับในทางไสยศาสตร์นั้น นับเป็นเครื่องบงชี้ถึงความอ่อนแอของชาวพุทธ ซึ่งในที่สุดจะทำให้ชาวพุทธหันเหความเชื่อออกจาก “หลักธรรม” หรือการกระทำที่พึงตนเองในพุทธศาสนา ไปสู่การสวดอ้อนวอนต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอก พุทธศาสนาในประเทศอินเดียเคยถูกศาสนาฮินดูกลืนคำสอนได้สำเร็จมาแล้วก็ด้วยเหตุนี้

²⁷ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข* (กรุงเทพฯ:ธรรมสภา, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๓๖-๓๘.

ตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนาน พุทธศาสนาได้ประสบกับภัยคุกคามทั้งจากความอ่อนแอในภายใน และการรุกรานจากภายนอกที่มาในรูปของการทำลายด้วยกำลังทหาร และการทำลายด้วยทฤษฎีที่กลืนพุทธศาสนาให้สูญสิ้นไป ปัจจุบันแม้ว่าภัยที่มาจากการใช้กำลังจะหมดไป แต่ภัยคุกคามที่มาจากความอ่อนแอของพุทธบริษัท โดยเฉพาอย่างยิ่ง ความมั่งงายในไสยศาสตร์ และการตีความที่ผิดเพี้ยนของบางสำนักในพุทธศาสนาเอง กับ ความพยายามของลัทธิความเชื่ออื่น ในอันที่จะกลืนคำสอนและวัฒนธรรมของพุทธศาสนา ยังคงมีอยู่ พระธรรมปิฎกได้ตระหนักถึงภัยคุกคามเหล่านี้ งานของท่านส่วนหนึ่งจึงมุ่งเน้น การแก้ไขความเชื่อที่มั่งงายทางไสยศาสตร์ของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน อีกส่วนหนึ่งท่านหวัง การตีความที่คลาดเคลื่อนออกไปจากหลักคำสอนที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ของสำนักทาง พุทธศาสนาบางสำนัก เช่น สันติอโศก และธรรมกาย เป็นต้น และงานอีกส่วนหนึ่งของท่าน มุ่งปลูกให้ชาวพุทธไทยตื่นขึ้นและรับรู้ต่อภัยคุกคาม ที่มาจากนโยบายและแผนงานที่ชัดเจน ในการกลืนพุทธศาสนาในประเทศไทยของศาสนาอื่น

ทั้งๆที่ท่านเป็นพระภิกษุในฝ่ายคามวาสี และอยู่ในส่วนกลางภายใต้การปกครองของ มหาเถรสมาคมอย่างใกล้ชิด ท่านก็สามารถทำงานสร้างสรรค์ได้อย่างเป็นอิสระ โดยไม่เคย ถูกกล่าวหาเช่นว่าเป็นคอมมิวนิสต์อย่างที่ พระพิมลธรรม^{๒๘} และพุทธทาสภิกขุ เคยประสบ และยังได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์ค่อนข้างรวดเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับอายุของท่าน ทั้งนี้ก็ด้วย เหตุผลสองประการ ประการที่หนึ่ง แม้จะอยู่ส่วนกลางและใกล้ชิดกับวงการอำนาจของคณะ สงฆ์ แต่ท่านพยายามหลีกเลี่ยงไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับอำนาจภายในของคณะสงฆ์ คงมุ่งแต่จะ ทำงานด้านวิชาการเพียงอย่างเดียว ทำให้ผู้มีอำนาจในคณะสงฆ์ไม่เห็นว่าคุณจะเป็คู่แข่ง บารมีแต่อย่างใด

ประการที่สอง การตีความพุทธศาสนาด้วยปัญญาและเหตุผลของท่านได้รับการยอมรับว่า เป็นการทำงานที่สืบทอดธรรมเนียมการปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเริ่มต้นไว้ และได้รับการสานต่อโดย พระภิกษุทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกายเป็นลำดับมา ที่เด่นและมีชื่อเสียงในสมัยปัจจุบัน

๒๘ พระพิมลธรรม เคยดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ในสมัยที่ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ยังมี ผลบังคับใช้อยู่ ด้วยพระชนกที่ใหม่และก้าวหน้าของท่าน พระพิมลธรรมได้เป็นผู้นำและศูนย์กลางของความพยายามที่จะปฏิรูป การปกครองของคณะสงฆ์ไทยให้เป็นประชาธิปไตย เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก่อรัฐประหารและนำประเทศไทยเข้าสู่ ระบบอบเผด็จการทหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ และออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ให้มีลักษณะรวมศูนย์อำนาจ ท่านจึง ตกเป็นเหยื่อของการปราบปรามผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับระบอบเผด็จการในคณะสงฆ์ โดยถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ พระพิมล ธรรมถูกบังคับให้ลาสิกขาบทและถูกจำคุก ท่านได้ต่อสู้คดีด้วยการครองผ้าขาว และได้รับการสนับสนุนจากชาวพุทธผู้รักความ เป็นธรรมอย่างกว้างขวาง ในที่สุดท่านชนะคดีและคณะสงฆ์ได้คืนสมณศักดิ์แก่ท่าน การเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับพระ พิมลธรรม ได้จุดประกายและขยายวงเป็นการเรียกร้องให้มีการปรับปรุงคณะสงฆ์ไทยโดยส่วนรวมด้วย

ได้แก่พุทธทาสภิกขุ นอกจากนี้การตีความคำสอนบางอย่างของพุทธศาสนาตามตัวอักษร โดยการปรับทำที่ใหม่ของท่าน เช่น การยอมรับผลของ “กรรมเก่าในอดีตชาติ” ตามตัวอักษร โดยตีความว่าเป็นผลของการกระทำนับจากขณะนี้ ถอยกลับไปในอดีตทั้งในชาตินี้และในอดีตชาติ และให้ปรับทำที่ใหม่ว่า การกระทำในปัจจุบันและในอนาคตต่อไปข้างหน้าจะเป็น “กรรม” ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนทิศทางของกระแส “กรรมเก่า” ได้ การตีความในลักษณะเช่นนี้นับได้ว่า เป็นการประนีประนอมกับพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคำสอนของฝ่ายธรรมยุต แต่ขณะเดียวกันก็ยืนหยัดในหลักการของพุทธศาสนาฝ่ายปฎิรูปด้วย โดยอาศัยพระไตรปิฎกเป็นบรรทัดฐาน ท่านจึงมิได้รับการต่อต้านจากคณะสงฆ์ทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกาย กับกลุ่มชาวพุทธที่ยึดถือแนวความคิดเก่า ดังเช่นที่พุทธทาสภิกขุเคยประสบมาก่อน

มีข้อน่าสังเกตว่า การปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งริเริ่มโดยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงเป็นผู้ก่อตั้ง “ธรรมยุติกนิกาย” ขึ้น และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าในฝ่ายธรรมยุตพระองค์แรก มิได้รับการสานต่ออย่างมีสาระสำคัญจากพระภิกษุในฝ่ายธรรมยุตเอง เนื่องจากฝ่ายธรรมยุตมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่อิงอยู่กับชนชั้นปกครอง ทรรศนะจึงค่อนข้างไปทางฝ่ายอนุรักษนิยม และมีแนวโน้มสนับสนุนพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง ดังนั้นธรรมเนียมการปฏิรูปพุทธศาสนาจึงได้รับการสืบทอดอย่างจริงจังจากพระภิกษุในฝ่ายมหานิกาย ซึ่งเป็นตัวแทนของชนชั้นกลางและมีทรรศนะที่ค่อนข้างเป็นอิสระมากกว่า ดังเช่นที่ปรากฏในงานของพระพิมลธรรม พุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก เป็นต้น

ง. พระธรรมปิฎกกับสำนักพุทธศาสนาของไทย

พุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน มีสำนักและครูอาจารย์ที่ตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าแตกต่างกันออกไป และสอนพุทธศานาอยู่หลายแนวทางด้วยกัน บางสำนักถือว่า “ศีล” และความบริสุทธิ์ทางจริยธรรมเป็นคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า บางสำนักเห็นว่า “สมาธิ” เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา ส่วนบางสำนักเห็นว่า “ปัญญา” และการใช้เหตุผลเป็นกุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความเข้าใจในพุทธศาสนา แต่ทุกสำนักก็พูดถึงศีล สมาธิ และปัญญาประกอบกันไปด้วยโดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ศีล สมาธิ และปัญญาได้กลายมาเป็นคำสอนพื้นฐานที่สำคัญของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย

๑. สำนักแห่ง“ศีล”: สันติอโศก

พระโพธิรักษ์และสำนักสันติอโศก เป็นตัวแทนทางด้าน “ศีล” ของพุทธศาสนาของ ไทยในปัจจุบัน พระโพธิรักษ์ซึ่งบวชในสายธรรมยุตในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ และเหล่าสาธุศิษย์ ได้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด โดยการฉันอาหารมังสวิรัตเพียงวันละมื้อและใช้ชีวิต อย่างเรียบง่าย เมื่อตัดสินใจจากมาตรฐานของท่าน พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ในคณะสงฆ์ไทยอยู่ ต่ำกว่าระดับความบริสุทธิ์ทางศีลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดไว้ พระโพธิรักษ์จึงได้วิพากษ์ วิเคราะห์ความย่อหย่อนในพระธรรมวินัย ความเชื่อที่มลาย และวัตถุนิยมของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ อีกทั้งยังวิพากษ์วิเคราะห์ความลุ่มหลงในการเสพสุข การฉ้อราษฎร์บังหลวง และความ รุนแรงของสังคมไทยอีกด้วย

กล่าวโดยรวม สันติอโศกสนับสนุนการตีความของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป พระโพธิ รักษ์ได้นำเอาระบบเหตุผลนิยมอันเป็นสิ่งที่ร่วมกันอยู่ในหมู่พระภิกษุฝ่ายปฏิรูป ไม่ว่าจะเป็น เป็นพุทธทาสภิกขุหรือพระธรรมปิฎก มาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทั้งในแง่ของหลักพุทธศาสนา และความบริสุทธิ์ทางศีลธรรม แต่การตีความพุทธศาสนาของท่านนั้นบางครั้งก็คลาดเคลื่อน ไปจากพระไตรปิฎก เช่น คำสอนที่ว่าพระอรหันต์ยังสามารถกลับมาเกิดใหม่ได้อีกถ้าหาก ต้องการ และพระอรหันต์กับพระโพธิสัตว์โดยสาระสำคัญแล้วไม่แตกต่างกัน เป็นต้น ในข้อที่ พระภิกษุฝ่ายปฏิรูปปฏิเสธการตีความทางอภิปรัชญาของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น พระโพธิรักษ์ไปไกลยิ่งกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง โดยการที่ท่านได้ปฏิเสธพุทธศาสนาของชนชั้นป กครองในระดับองค์กรและสถาบันอีกด้วย ทำให้ท่านถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของการ ปกครองคณะสงฆ์ไทย

การที่ท่านประกาศตนเป็นอิสระจากการปกครองของคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ นั้น ในที่สุดแล้วเป็นสิ่งที่รัฐและคณะสงฆ์ของไทยไม่อาจยอมรับได้ พระโพธิรักษ์และพระภิกษุแห่ง สำนักสันติอโศกจึงถูกปราบปราม ด้วยการบังคับให้ลาสิกขาบทและถูกกล่าวหาด้วยข้อหา ต่างๆ พระโพธิรักษ์และสาธุศิษย์ยังคงปฏิบัติภารกิจในทางศาสนาต่อไปด้วยการครองผ้า ชาว (แทนการครองผ้าสีกาลมาแต่เดิม) และต้องต่อสู้คดีในชั้นศาลมาจนถึงทุกวันนี้²⁹ พระ โพธิรักษ์และสำนักสันติอโศกนับได้ว่าเป็นตัวแทนพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป ของชนชั้นกลาง กลุ่มที่ไม่พอใจต่อระบบที่เป็นอยู่ของสังคมไทยในปัจจุบัน

²⁹ ศาลชั้นต้นได้ตัดสินเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ให้จำคุก “อดีต” พระโพธิรักษ์ เป็นเวลา ๗๒ เดือน ในข้อหา ละเมิดพระธรรมวินัย ข้อห้ามสงฆ์เสกสมณเพศให้สึกภายใน ๗ วัน และแต่งกายเลียนแบบสงฆ์ ส่วนพวกอีก ๗๙ คนให้จำ คุกคนละ ๓ เดือน แต่ทั้งหมดให้รอลงอาญาเป็นเวลา ๒ ปี พระโพธิรักษ์กับพวกได้ยื่นอุทธรณ์ และคดีกำลังอยู่ในระหว่างการ พิจารณาของศาลอุทธรณ์

๒. สำนักแห่ง“สมาธิ”: พุทฺโธ ยฺยบทนอ-พองหนอ ธรรมกาย และการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

สำนักกรรมฐานที่เป็นตัวแทนในเรื่อง “สมาธิ” ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน มีอยู่ด้วยกันอย่างน้อยสี่สายคือ สาย “พุทฺโธ” ซึ่งมีอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้ก่อตั้ง สาย “ยฺยบทนอ-พองหนอ” ซึ่งพระพิมลธรรมได้นำมาเผยแพร่จากประเทศพม่า สาย “ธรรมกาย” ซึ่งมีหลวงพ่อด จันทสโร แห่งวัดปากน้ำเป็นผู้ริเริ่ม และสาย “การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว” ซึ่งมีหลวงพ่อกุศล จิตตสุโก เป็นผู้แนะนำสั่งสอนเป็นครั้งแรก

ก) “พุทฺโธ”

อาจารย์มั่น ภูริทตฺโตและสานุศิษย์ซึ่งรวมทั้งอาจารย์ชา สุภทฺโธ ได้รับการยกย่องว่าเป็นสายกรรมฐานที่เข้มแข็งที่สุดสายหนึ่งของไทย³⁰ ภายในกรอบพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองซึ่งได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก พระภิกษุในสายนี้เป็นฝ่ายธรรมยุต (ยกเว้นสำนักอาจารย์ชา สุภทฺโธ ซึ่งบวชในฝ่ายมหานิกาย) และประเพณีพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด สำนักกรรมฐานสายนี้สอนการปฏิบัติสมาธิโดยให้สติจดจ่ออยู่กับลมหายใจ ขณะที่ภาวนาคำว่า “พุท” ในเวลาหายใจเข้าและคำว่า “โธ” ในเวลาหายใจออก คำสอนของสายอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้กล่าวถึงประสบการณ์เหนือธรรมชาติในขณะปฏิบัติสมาธิ ซึ่งรวมทั้งการได้พบปะกับเหล่าเทวดา เปต อสุรกาย และภพภูมิต่างๆ สำนักกรรมฐานสาย “พุทฺโธ” นับได้ว่าเป็นตัวแทนฝ่ายอรัญวาสี³¹ (วัดป่า) ของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในประเทศไทยปัจจุบัน

ข) “ยฺยบทนอ-พองหนอ”

ในสมัยที่พระพิมลธรรมเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ท่านได้ส่งพระภิกษุไปศึกษากรรมฐานมาจากประเทศพม่า แล้วจัดส่งคณะอาจารย์ฝึกอบรมเรื่องวิปัสสนากรรมฐานไปตามวัดต่างๆ ในประเทศไทย³² การปฏิบัติกรรมฐานแบบ “ยฺยบทนอ-พองหนอ” จึงได้เริ่มแพร่หลาย สำนักกรรมฐานสายนี้มีความสัมพันธ์ทางธรรมเนียมปฏิบัติ ใกล้ชิดกับสำนักกรรมฐานของมหาศรีสะเกษะดอร์ในประเทศพม่า

การปฏิบัติสมาธิภาวนาแบบ “ยฺยบทนอ-พองหนอ” นี้เน้นการใช้สติเฝ้าดูการเคลื่อนไหว

³⁰ Stanley J. Tambiah, *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*, Cambridge Studies in Social Anthropology, Vol. 45. General Editor, Jack Goody (Cambridge: University Press, 1984).

³¹ วัดในพุทธศาสนาของไทยมีด้วยกันสองแบบคือ วัดบ้าน (คามวาสี) และวัดป่า (อรัญวาสี) วัดบ้านจะสนใจในเรื่องของการศึกษา (คันถะธุระ) มากกว่า ในขณะที่วัดป่าจะเน้นการปฏิบัติสมาธิภาวนา (วิปัสสนาธุระ)

³² อภา ชันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*, หน้า ๕๔.

ไหวที่หน้าท้อง พร้อมกับภาวนาคำว่า “ยุบ-หนอ” ขณะหายใจออกและคำว่า “พอง-หนอ” ขณะหายใจเข้า ขณะเดียวกันผู้ปฏิบัติก็จะเพ่งพินิจถึงความไม่เที่ยงพร้อมกันไปด้วย บางครั้งนักปฏิบัติอาจจะเพ่งดูร่างกายที่สวยงาม และจินตนาการให้เห็นว่าเป็นสิ่งปฏิภูลที่ประกอบไปด้วยเนื้อหนัง เส้นเลือด เส้นเอ็น อวัยวะต่างๆ และโครงกระดูก เป็นต้น เพื่อให้ตระหนักถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวง

กรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางและกระจัดกระจายตามวัดต่างๆ ในประเทศไทย โดยมีได้มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือเครือข่ายเดียวกันอย่างชัดเจน พระภิกษุส่วนใหญ่ที่ปฏิบัติกรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” เป็นพระสงฆ์ในฝ่ายมหานิกาย ซึ่งเป็นพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศและทำหน้าที่สั่งสอนประชาชนโดยทั่วไป ดังนั้นกรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” นี้จึงอาจสงเคราะห์อยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางโดยทั่วไปในสังคมไทย

ค) ธรรมกาย

การเติบโตอย่างเป็นประวัติกาลของสายธรรมกายในทศวรรษที่ ๒๕๒๐ อาจอธิบายได้ว่าเป็นความต้องการของชนชั้นปกครองและชนชั้นกลางของไทย ที่อยากจะมีส่วนร่วมโดยตรงในสัญลักษณ์อันสูงส่งทางศาสนา นั่นคือสมาธิภาวนา ซึ่งสำนักธรรมกายจัดอบรมการปฏิบัติครั้งละจำนวนมาก นอกจากนี้แล้วธรรมกายยังได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางที่เป็นฝ่ายอนุรักษนิยม ได้ได้เข้าบันไดทางสังคมโดยผ่านทางองค์กรของตน ซึ่งมีเครือข่ายเชื่อมโยงกับสถาบันที่มีอำนาจในทางโลก เช่น ชนชั้นปกครอง นายทหารชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการ การชั้นผู้ใหญ่ และนักธุรกิจระดับสูง เป็นต้น

กล่าวโดยทั่วไปแล้วธรรมกายยอมรับคำสอนของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง การตีความของธรรมกายได้ย่อจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดคือ นิพพาน ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่างๆ ภายในร่างกายของมนุษย์ วิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาของธรรมกายก็คือการเพ่งให้เห็นดวงแก้วใสบริสุทธิ์เหนือสะดือขึ้นมาประมาณสองนิ้ว ซึ่งถือกันว่าเป็น “ศูนย์กลาง” ของร่างกาย พร้อมกับภาวนาคำว่า “สัมมาอรหัง” ต่อมาผู้ปฏิบัติอาจจะเพ่งให้เห็นพระพุทธรูปใสบริสุทธิ์แทน ในขั้นสุดท้ายผู้ปฏิบัติได้รับการบอกกล่าวว่าจะได้เห็นพระพุทธเจ้าและพระนิพพานจริงๆ ที่ “ศูนย์กลาง” ร่างกายของตน พร้อมกับการตีความที่คลาดเคลื่อนไปจากพระไตรปิฎกว่า “นิพพาน” เป็นอัตตา

ธรรมกายได้ใช้วิธีการจัดการและการตลาดสมัยใหม่ พร้อมทั้งเทคนิคสื่อสารมวลชนที่ทันสมัยในการเผยแพร่คำสอนของตน แม้ว่าสมาชิกของธรรมกายส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้น

กลางก็ตาม³³ แต่ธรรมกายก็ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งพระเถระที่สำคัญในมหาเถรสมาคมด้วย ดังนั้นอาจนับได้ว่าธรรมกายเป็นพุทธศาสนาในฝ่ายคามวาสี (วัดบ้าน) ของชนชั้นปกครองและผู้ที่มีประสงค์จะเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครอง

ง) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

คำสอนของหลวงพ่อกุเทียณ จิตตสุโก มิได้เน้นการแบ่งแยกระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ เนื่องจากตัวท่านเองเล่าว่าได้รับธรรมะในขณะที่ยังเป็นฆราวาส การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวในแนวของหลวงพ่อกุเทียณ เปิดโอกาสให้ฆราวาสได้ปฏิบัติสติปัฏฐานสี่หรือวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งแต่เดิมนั้นจำกัดอยู่แต่เฉพาะในหมู่พระป่าเท่านั้น³⁴

หลวงพ่อกุเทียณย้ำว่า การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวนั้นไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคัมภีร์หรือตำรา (ซึ่งพระนักปฎิรู้อย่างเช่นพุทธทาสภิกขุและพระธรรมปิฎกสนับสนุน) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวไม่เกี่ยวข้องกับการกำหนดลมหายใจ การเพ่งรูปนิมิต การภาวนาคำต่างๆในใจ หรือการพิจารณาไตร่ตรองธรรมชาติของสิ่งต่างๆ และไม่เน้นเรื่องของศีล การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อกุเทียณ เป็นการเคลื่อนไหวร่างกายที่ละจังหวะ เช่น การยกมือสร้างจังหวะหรือการเดินจงกรม เพื่อเป็นการปลุกสติหรือ “ธาตุรู้” ในตัวเองให้ตื่นขึ้น สติหรือธาตุรู้จะเข้าไป “ดู” ความคิดซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวง และตัดกระแสของความคิดนั้นๆ

หลวงพ่อกุเทียณและสานุศิษย์ที่สำคัญ เช่น อาจารย์คำเขียน สุวณฺโณ และอาจารย์ดาสัมมาโคโต เป็นพระภิกษุในฝ่ายมหานิกาย การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อกุเทียณได้รับความสนใจทั้งจากชาวบ้านในชนบทที่ห่างไกล และจากชนชั้นกลางในกรุงเทพฯและหัวเมืองใหญ่ เนื่องจากสำนักกรรมฐานสายนี้วิพากษ์วิจารณ์การตีความคำสอนพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองและไสยศาสตร์ของไทย จึงอาจจัดได้ว่าเป็นพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมไทย

๓. สำนักแห่ง“ปัญญา”: พุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก

คำสอนที่เป็นตัวแทนของ “ปัญญา” ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทย ที่เด่นและสำคัญได้แก่ คำสอนของพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และคำสอนของพระธรรมปิฎก แห่งวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระทึก อำเภอสาม

³³ Edwin Zehner, "Reform of a Thai Middle-Class Sect: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement," *Journal of Southeast Asian Studies* 21:2, 402-426.

³⁴ สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตและคำสอนของหลวงพ่อกุเทียณ จิตตสุโก ดู Tavivat Puntarigvivat, "Luangpor Teean: The Dynamic Practices of a Thai Meditation Master," in Grant A. Olson (editor), *Crossroads*, Volume 7, Number 1 (DeKalb: Northern Illinois University, 1992), pp. 69-89.

พราณ จังหวัดนครปฐม

ก) พุทธทาสภิกขุ

ในฐานะพระภิกษุผู้นำฝ่ายปฏิรูป พุทธทาสภิกขุ (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๕๓๖) ได้ตีความคำสอนในพระไตรปิฎกและวัฒนธรรมชาวพุทธของไทยด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล รวมทั้งการตีความในเชิงจิตวิทยา อันทำให้เรื่องราวทั้งหมดในพุทธศาสนาเป็นเรื่องราวจิตใจล้วนๆ ในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุแล้ว การเลื่อนชั้นตัวเองไปสู่ “นิพพาน” (ความดับสนิทแห่งทุกข์) นั้น ผู้ปฏิบัติพึงแสวงหา “ปัญญา” ด้วยการศึกษาหาความรู้จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ต่างๆ นอกเหนือจากการอ่านและฟังพระธรรมคำสั่งสอนจากท่านผู้รู้ และประพาดิตนอยู่ในศีลธรรมที่ดี

พุทธทาสภิกขุกล่าวอยู่เสมอว่า “พระธรรมก็คือธรรมชาติ ธรรมชาติก็คือพระธรรม” ดังนั้นท่านจึงสอนให้เฝ้าสังเกตความเป็นไปในธรรมชาติ พร้อมกับการปฏิบัติ *อานาปานสติ* (สติเฝ้าดูลมหายใจ) ไปด้วย *อานาปานสติ* เป็นวิธีการปฏิบัติที่มีกล่าวอ้างอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในขั้นแรกของการปฏิบัติที่ผู้ฝึกจะเฝ้าดูลมหายใจด้วยวิธีการต่างๆ (สมณะ) และในขั้นต่อมาให้ใช้สมาธิที่เกิดจากการดูลมหายใจ มาพิจารณาถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย (*วิปัสสนา*) พุทธทาสภิกขุและสวนโมกขพลารามเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนทาง “ปัญญา” ของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางกลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชนในสังคมไทย

ข) พระธรรมปิฎก

เมื่อเปรียบเทียบกับสำนักพุทธศาสนาที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดแล้ว บทบาทและสถานะของพระธรรมปิฎกแตกต่างออกไปค่อนข้างจะเด่นชัด ในขณะที่สำนักดังกล่าวทั้งหมดมีการฝึกอบรมและการปฏิบัติตามแนวทางของแต่ละสำนักนั้น พระธรรมปิฎกกลับเป็นนักคิดอิสระที่สร้างสรรค์ผลงานด้วยการเขียนหนังสือ และการบรรยายธรรมตามสถานที่ต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ มิได้ตั้งสำนักเพื่อฝึกอบรมหรือนำการปฏิบัติในแนวทางใดแนวทางหนึ่งแก่ผู้คนโดยเฉพาะ ในทรรศนะของท่าน การปฏิบัติธรรมคือการนำข้อธรรมะต่างๆ ที่ได้ศึกษามาประพาดิปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ให้เกิดความถูกต้อง เรียบร้อย ดังามนั่นเอง

พระธรรมปิฎกเป็นเสมือน “พระไตรปิฎกที่มีชีวิต” คอยทำหน้าที่ตรวจสอบสำนักพุทธศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย ว่าคำสอนเหล่านั้นถูกต้องตรงกับที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหรือไม่ ถ้าหากเห็นว่าคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับที่บัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก ท่านก็จะท้วงติงอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา ดังเช่นที่ท่านท้วงติงสำนักสันติอโศกและธรรมกายมาแล้ว ในแง่นี้ท่านเปรียบเสมือนบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในยุคปัจจุบัน ด้วยความแม่นยำ

ย่าในพระไตรปิฎกของท่าน อย่างไรก็ตามท่านตระหนักดีว่า พระไตรปิฎกอาจมิใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เพราะในประวัติศาสตร์อันยาวนานของพุทธศาสนานั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าบางส่วนอาจสูญหายไป และบางส่วนอาจมีผู้เพิ่มเติมเข้ามาทีหลังก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตามท่านก็ยังเห็นว่า พระไตรปิฎกมีคำสอนที่สอดคล้องกันทั้งหมดและควรถือเป็นบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท อาจกล่าวได้ว่าพระธรรมปิฎกเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเดียวกับที่นิยมชมชอบพุทธทาสภิกขุ กล่าวคือนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชน

II

ในตอนที่สองนี้เราจะได้กล่าวถึง “เมืองไทยในความใฝ่ฝัน” ของพระธรรมปิฎก คำว่า “เมืองไทยในความใฝ่ฝัน” ในที่นี้หมายถึง เมืองไทยที่ควรจะเป็น หรือ “สังคมที่ดี” (The good society) สำหรับประเทศไทย เมืองไทยในความใฝ่ฝันของพระธรรมปิฎกที่เสนอในบทความนี้ อาจจะมีใช่เป็น “ความใฝ่ฝัน” ของพระธรรมปิฎกโดยตรง แต่เป็นความใฝ่ฝันของท่านจากมุมมองของผู้เขียน โดยการศึกษาค้นคว้าจากงานที่ดีพิมพ์ของท่านเป็นหลัก และสัมภาษณ์ท่านเป็นส่วนประกอบเนื่องจากเวลาอันจำกัดของท่าน

ข้อมูลที่ได้รับส่วนใหญ่จะกล่าวถึงปัญหาของสังคมไทย โดยมีได้พูดถึงสังคมที่ควรจะเป็นโดยตรง แต่เมื่อนำมาวิเคราะห์แล้วก็จะได้ภาพเมืองไทยที่ควรจะเป็นในแง่มุมต่าง ๆ ออกมา อย่างไรก็ตามพระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงสิ่งที่ท่านอยากให้เห็นให้เกิดขึ้นในเมืองไทยสามประการคือ การปฏิรูปสถาบันสงฆ์ การพัฒนาชาวพุทธและสังคมไทยในทิศทางที่ถูกต้อง และการร่วมแก้ปัญหาของโลกและสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติ ซึ่งทั้งหมดจะรวมอยู่ในเนื้อหาของบทความนี้ เมื่อเราได้ภาพ “เมืองไทยที่ควรจะเป็น” ในความคิดเห็นของนักคิดอาวุโสดังเช่นพระธรรมปิฎกแล้ว ก็เท่ากับว่าสังคมไทยได้เริ่มมีเป้าหมายที่ชัดเจนขึ้นมา อันจะเป็นแนวทางที่นำไปสู่การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ในทิศทางที่ถูกต้องต่อไป

II. การปฏิรูปสถาบันสงฆ์

ข่าวคราวการประพาศเสื่อมเสียของพระสงฆ์ในรอบหลายปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดเสียงเรียกร้องให้มีการปฏิรูปคณะสงฆ์มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ไขพระราชบัญญัติการปกครอง

ครองคณะสงฆ์ ซึ่งปัจจุบันยังคงใช้ พ.ร.บ. ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ อยู่³⁵ พุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทย และสถาบันสงฆ์ก็เป็นสถาบันหลักในสังคมไทย ดังที่ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้

สิ่งที่มีค่ามากที่สุดของประเทศไทยคือพุทธศาสนา เมื่อมีเรื่องไม่ดั่งงามเกิดขึ้นในการพระศาสนา จึงกระทบกระเทือนเบื่องลิกในจิตใจของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับในความไม่ดั่งงามนั้นเสียเอง เพราะชาวพุทธยกย่องพระสงฆ์เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัย ที่แม้พระมหากษัตริย์ยังทรงกราบไหว้ นี่เป็นกติกาทงสังคมที่ฝังรากลึกอยู่ในวัฒนธรรมไทย อะไรที่กระทบกระเทือนตรงนี้จึงกระทบกระเทือนถึงรากถึงโคนของสังคมไทย³⁶

เพื่อที่จะแก้ไขความเสื่อมโทรมของพุทธศาสนาและวงการคณะสงฆ์ในปัจจุบัน การสังคายนา การพระศาสนา³⁷ และการปฏิรูปสถาบันสงฆ์เป็นสิ่งที่จำเป็น และก็เป็นความไฝฝืนอย่างหนึ่งของพระธรรมปิฎกที่อยากจะเห็นให้เกิดขึ้นในสังคมไทย

ก. รัฐกับพุทธศาสนา

นับตั้งแต่ยุคสุโขทัยเป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก ทรงอุปถัมภ์บำรุงคณะสงฆ์และการพระศาสนา อีกทั้งทรงนำเอาหลักธรรมในพุทธศาสนามาใช้เป็นแบบอย่างแก่ประชาชน ดังนั้นรัฐกับพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กันมาอย่างต่อเนื่องตลอดประวัติศาสตร์ไทย ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก หลักความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา คือ การช่วยกันปฏิบัติภารกิจเพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์สุขแก่ประชาชน

การที่พระเจ้าลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยทรงแต่งหนังสือ ไตรภูมิพระร่วง ขึ้นมาเพื่อให้ง่ายแก่การปกครองนั้น พระธรรมปิฎกมีความเห็นว่า

มีบางคนกล่าวถึงพระยาสิทธิไท ที่ได้ทรงแต่งไตรภูมิขึ้นมา ก็ว่าเป็นวิธีการของฝ่ายปกครอง หรือฝ่ายรัฐ หรือพระเจ้าแผ่นดินที่ทำให้ประชาชนมี

³⁵ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ มีการแก้ไขปรับปรุงในข้อปลีกย่อยเป็นบางส่วน

³⁶ ประเวศ วะสี, ศ. นพ., "สังคายนาการพระศาสนา," ใน หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน (กรุงเทพฯ: บริษัทมติชนจำกัด, พ.ศ. ๒๕๓๙), วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙, หน้า ๒๐.

³⁷ ดูรายละเอียดใน ประเวศ วะสี, "สังคายนาการพระศาสนา" ในบทความดังกล่าว นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เรียกร้องให้มีการสังคายนาพุทธศาสนาใน ๗ ประเด็นคือ (๑) สังคายนาหลักธรรมทางพุทธศาสนา (๒) สังคายนาเรื่องการอุปสมบท (๓) สังคายนาเรื่องการรักษาพระวินัย (๔) สังคายนาเรื่องการศึกษาของพระสงฆ์ (๕) สังคายนาเรื่องการบริหารจัดการวัด (๖) สังคายนาเรื่ององค์การบริหารจัดการคณะสงฆ์ (๗) สังคายนาบทบาทของพุทธบริษัท

ความเชื่อในเรื่องบุญเรื่องกรรม แล้วจะได้ปกครองกันง่าย ๆ คือไม่มี ความกระด้างกระเดื่อง ไม่มีความคิดออกไปในทางอื่น เรื่องอย่างนี้ไม่ควร วิจัยโดยง่าย จะตอบตายตัวไปข้างเดียวเห็นจะไม่ถูก³⁸

การปกครองให้ง่ายโดยวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ส่วนตน เรากล่าว ได้ว่า อาศัยพระพุทธศาสนาหรือพระสงฆ์เป็นเครื่องมือแสวงหาผล ประโยชน์ แต่ถ้าปกครองให้ง่ายโดยที่วาทให้ประชาชนได้มีความร่มเย็น เป็นสุขอยู่ในศีลธรรม ก็ถือว่าเป็นการปกครองที่อาศัยพระพุทธศาสนา อาศัยหลักธรรม อาศัยคณะสงฆ์โดยทางที่ชอบ เพื่อเป็นเครื่องเอื้อ อำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชน³⁹

ดังนั้นในทฤษฎีของพระธรรมปิฎก การตัดสินใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา จึงขึ้นอยู่กับเจตนาเป็นสำคัญ ถ้ารัฐมีเจตนาที่ต้องการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปก ครองเพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนก็ถือว่าใช้ได้ แต่ถ้ารัฐมีเจตนาไม่บริสุทธิ์ต้องการ ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ผิด การก้าวก้าวของรัฐบาล ต่อ ศาสนาจะเกิดขึ้น ก็ต่อเมื่อฝ่ายรัฐต้องการดึงเอาสถาบันศาสนามาเป็นฐานรองรับอำนาจ หรือเป็นเครื่องมือสนับสนุนอำนาจของตน ทำให้พระสงฆ์ย่อหย่อนในการปฏิบัติหน้าที่ ใน การศึกษาพระธรรมวินัย และในการเผยแผร่นำสั่งสอนธรรมที่ถูกต้องแก่ประชาชน ซึ่ง จะเกิดผลเป็นความเสียหาย

๑. หน้าที่ของรัฐต่อศาสนา

ก) รัฐอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองศาสนา

หลักความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนานั้น จะเห็นได้จากข้อธรรมต่างๆเช่น อปปริหานิยธรรม ซึ่งพูดถึงหน้าที่ของรัฐข้อหนึ่งว่า “จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอัน ชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย โดยตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มาพึงมาสู่ แวันแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแวันแคว้นโดยผาสุก”⁴⁰ หลักนี้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้า ลิจจวีแห่งแคว้นวัชชี ซึ่งปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม หรือใน จักรวรรดิวัตร ซึ่งเป็น ข้อธรรมที่แสดงถึงหน้าที่ของผู้ครองแผ่นดินที่จะพึงปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนา ในข้อสุดท้ายมีว่า “สมณพราหมณปริปุจจา หมายถึงการไปปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ที่ ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นมาอยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดว่าการอันใด

³⁸ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), รัฐกับพระพุทธศาสนา: ถึงเวลาชำระล้างหรือยัง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๗), หน้า ๒๒-๒๓.

³⁹ อ้างแล้ว หน้า ๒๔-๒๕.

⁴⁰ อ้างแล้ว หน้า ๒.

ดี การอันใดชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง”⁴¹

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก การที่รัฐอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองพุทธศาสนานี้อาจสรุปหลักการได้เป็น ๒ อย่างคือ

๑. เป็นหน้าที่ต่อธรรม คือรัฐโดยเฉพาะผู้ปกครองที่ดี ย่อมเป็นผู้ใฝ่แสวงหาธรรมและเชิดชูธรรม พระสงฆ์หรือฝ่ายศาสนานั้นเป็นผู้รักษาเผยแผร์และสืบต่อธรรมให้ดำรงอยู่ในโลกและในสังคม เพราะฉะนั้นรัฐจึงทำหน้าที่ในการช่วยผู้ดำรงรักษาธรรมให้ทำหน้าที่ด้วยดี เท่ากับรัฐได้เชิดชูธรรมด้วย

๒. เป็นหน้าที่ในฐานะผู้ปกครองและตัวแทนของประชาชน ที่จะแสดงน้ำใจตอบแทนต่อทางฝ่ายสงฆ์หรือฝ่ายศาสนา ตามปกติแล้วพระสงฆ์เป็นผู้แนะนำสั่งสอนประชาชนให้ดำรงอยู่ในศีลธรรม ประพฤติปฏิบัติในทางที่เที่ยงม พัฒนาจิตใจและปัญญา ทำให้ประชาชนมีความรู้ มีจิตใจที่มีคุณภาพดี และเป็นพลเมืองที่ดี ผลประโยชน์ก็ตกแก่รัฐด้วย ช่วยให้รัฐนั้นเจริญรุ่งเรืองมีความสุข รัฐสำนึกในคุณของฝ่ายสงฆ์จึงถวายความคุ้มครองทะนุบำรุงอุปถัมภ์พระสงฆ์ เป็นการตอบแทนคุณความดีของฝ่ายศาสนา และทำหน้าที่ดังกล่าวแทนประชาชน กล่าวคืออุปถัมภ์บำรุงศาสนาแทนประชาชน

ข) รัฐปกครองแผ่นดินโดยธรรม

นอกจากการที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับสถาบันทางศาสนาแล้ว รัฐหรือผู้ปกครองมีหน้าที่ต่อธรรมะโดยตรง กล่าวคือปกครองแผ่นดินโดยธรรม เช่น ถือธรรมเป็นหลักในกิจการทั้งปวง (ธรรมาธิปไตย) มีความเคารพนับถือยำเกรงธรรม ให้ความคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า และรักษาความเป็นธรรมไม่ให้มีการประพฤติหรือการกระทำอันผิดหลักธรรมขึ้นในบ้านเมือง เป็นต้น ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จะเป็นราชประเพณีที่มีการนำเอาหลักธรรมในพุทธศาสนามาประกาศว่า พระมหากษัตริย์จะทรงบำเพ็ญธรรมะอะไรบ้าง เช่น ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ ๔ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ขัตติยพละ ๕ เป็นต้น ดังเช่นในหลวงรัชกาลปัจจุบันได้ทรงออกคำประกาศเมื่อขึ้นครองราชย์ว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนชาวสยาม”

ค) รัฐอุปถัมภ์การสังคายนา

ในประวัติศาสตร์การสังคายนาพุทธศาสนาที่ผ่านมา ส่วนมากมักจะมีเหตุการณ์เกี่ยวกับเรื่องไม่เที่ยงมเกิดขึ้นก่อน แล้วรัฐก็เข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนา วิธีของรัฐที่เข้ามาเกี่ยวข้องโดยมากจะเป็นเรื่องของการเข้ามาช่วยเป็นกำลังให้กับคณะสงฆ์ หรือช่วย

⁴¹ อ้างแล้ว หน้า ๒-๓.

สนับสนุนทางฝ่ายศาสนาในการแก้ไขชำระล้างให้บริสุทธิ์ แต่บางครั้งทางรัฐยื่นมือเข้ามาจัดการโดยตรงก็มี

การสังคายนาครั้งที่ ๑ มีเหตุจากการที่พระสุภัททะวฑฒนบรรพชิต (พระสุภัททะผู้บวชแก่) กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย ทำให้พระเถระในสมัยนั้นเกรงว่าหลักธรรมที่แท้จริงจะเสื่อมสูญไป จึงจัดให้มีการสังคายนาขึ้น ทางรัฐคือพระเจ้าอชาตศัตรูก็เข้ามาอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๒ ก็มีพระวัชชีบุตรก่อเรื่องขึ้นมา พระเถระทั้งหลายเกรงว่าพระศาสนาจะไม่บริสุทธิ์และอาจจะเสื่อมลงไป ความประพฤติปฏิบัติจะเชวออกจากหลักการที่ถูกต้องของพุทธศาสนา จึงจัดให้มีการสังคายนาและทางรัฐก็เข้ามาช่วย

การสังคายนาครั้งที่ ๓ มีสาเหตุพัวพันกันอยู่ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา เพราะว่ารัฐเคยอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนามาก เมื่ออุปถัมภ์มากก็มีพลเมืองที่ไม่ดีที่ต้องกำรลากสักการะเข้ามาบวชในพุทธศาสนา เมื่อคนไม่ดีเข้ามาบวชก็ทำให้พระธรรมวินัยยุ่งเหยิงสับสน ความไม่เรียบร้อยก็เกิดขึ้นในวงการพุทธศาสนา ผลที่สุดรัฐก็เข้ามาช่วยเพื่อให้คณะสงฆ์มีความสงบเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง ส่วนการสังคายนาครั้งที่ ๔ มีจุดมุ่งหมายเพื่อชำระความสงสัยในข้อธรรมต่าง ๆ ให้แจ่มกระจ่าง ภายหลังการสังคายนาพระเจ้ากนิษกะโปรดให้จารึกพระธรรมวินัยด้วยภาษาสันสกฤตเป็นลายลักษณ์อักษร และโปรดให้จารึกลงในแผ่นทองแดงอีกเพื่อความคงทนถาวร⁴²

ง) รัฐชำระศาสนาโดยร่วมมือกับคณะสงฆ์

ในบางครั้งเมื่อพระสงฆ์ประพฤติมิชอบ และรัฐต้องการเอาคนไม่ดีที่เข้ามาบวชออกไป รัฐก็ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องชำระล้างโดยจับพระสีก ในการจับพระสีกนั้นก็ให้ทางฝ่ายคณะสงฆ์เป็นผู้วินิจฉัยเสียก่อนว่า พระสงฆ์เหล่านั้นเป็นพระแท้หรือพระไม่แท้ มีความเข้าใจหรือไม่เข้าใจในหลักการของพุทธศาสนา เมื่อทางคณะสงฆ์วินิจฉัยแล้ว รัฐก็ช่วยในด้านอำนาจที่จะนำคนเหล่านั้นออกไปจากวงการพระศาสนา พระธรรมปิฎกเล่าว่า

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็มีพงศาวดารบันทึกไว้ ตอนนั้นทาง
พระศาสนาเจริญ ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากประชาชนมาก ก็มีคนที่

⁴² การสังคายนาครั้งแรก เกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ๓ เดือน ที่กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ พระเถระเข้าร่วมสังคายนาธรรม ๕๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลา ๗ เดือน พระมหากัสสปะเป็นประธานของการสังคายนา พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ การสังคายนาครั้งที่สอง เกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี ที่กรุงเวสาลี พระเถระเข้าร่วมสังคายนาธรรม ๗๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลา ๔ เดือน พระสัพพทกามีเป็นประธานของการสังคายนา พระเจ้ากาฬโคตรราชเป็นองค์อุปถัมภ์ การสังคายนาครั้งที่สาม เกิดขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ ที่กรุงปาฏลิบุตร แคว้นมคธ พระเถระเข้าร่วมสังคายนาธรรม ๑,๐๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลา ๔ เดือน พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเจ้าเป็นประธานของการสังคายนา พระเจ้าโตกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ และการสังคายนาครั้งที่สี่ เกิดขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ที่แคว้นกัษมีระ พระเถระเข้าร่วมสังคายนาธรรม ๕๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลานานเท่าใดไม่ปรากฏหลักฐาน พระปารสวะเป็นประธานของการสังคายนา พระเจ้ากนิษกะมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์

อยากจะอยู่สบายหลบหลีกหน้าที่พลเมืองเข้ามาบวช ถึงกับว่าทางฝ่ายรัฐ ต้องตั้งคณะกรรมการสอบความรู้พระเณร คนที่ไม่มีความรู้สมกับเป็น พระภิกษุสามเณรก็ถูกจับสึกออกไปเป็นจำนวนมาก และอย่างในสมัย กรุงศรีอยุธยาแตก ที่ว่ามีก๊กต่าง ๆ ตั้งตัวเป็นใหญ่กันขึ้น ในจำนวนก๊ก เหล่านี้ ก็มีพระเจ้าฝางซึ่งเป็นพระภิกษุอยู่ด้วย เป็นผู้นำทัพพระภิกษุ จำนวนมาก เมื่อพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์แล้วก็ได้ชำระเรื่องนี้ ได้มีการเอาพระมาพิสูจน์โดยการดำน้ำ นี่ก็เป็นกรณีที่ทางฝ่ายรัฐเข้าไป เกี่ยวข้องกับทางศาสนา

ในสมัยต่อมา ทางรัฐก็เข้าเกี่ยวข้อง พยายามที่จะรักษาศาสนาให้ บริสุทธิ์ด้วยวิธีการทางด้านกฎหมายหรือนิติบัญญัติ เช่นอย่างรัชกาลที่ ๑ ก็ได้ทรงตรากฎหมายพระสงฆ์ขึ้นมาถึง ๑๐ ฉบับ และในรัชกาลที่ ๕ ก็ออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับแรก คือพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ⁴³

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก วิธีการที่ขอบธรรมก็คือรัฐยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้อง ด้วยการร่วมมือกับคณะสงฆ์โดยรัฐเป็นฝ่ายให้กำลัง เพราะคณะสงฆ์โดยลำพังตัวเองนั้นไม่มี กำลังอำนาจในทางอาญาต้องอาศัยทางแผ่นดิน อย่างไรก็ตามท่านเตือนว่า ถ้าหากไม่ยึด หลักการนี้ให้มั่นคง ทางบ้านเมืองก็อาจทำการผิดพลาดได้ หรือเมื่อรัฐให้ความอุปถัมภ์ถ้า ทางฝ่ายสงฆ์ไม่ดำรงอยู่ในหลักการที่ดี ก็อาจจะทำการผิดพลาด พลอยให้ทางฝ่ายบ้านเมือง ทำผิดไปด้วยก็ได้ แต่ถ้าปฏิบัติโดยถูกต้องแล้ว ก็ช่วยให้การพระศาสนาบริสุทธิ์ดำรงอยู่ได้มัน คงยั่งยืน เป็นการรักษาพระศาสนาหรือช่วยสืบต่อพระศาสนาอย่างหนึ่ง

ตราบใดที่ขอบเขตความสัมพันธ์ยังเป็นไปโดยถูกต้อง กล่าวคือทางรัฐอุปถัมภ์ค้ำจุน ให้พระสงฆ์มีกำลังในการเผยแผ่ธรรมะ สั่งสอนประชาชนในสิ่งที่ถูกต้อง ตลอดจนสั่งสอน แนะนำธรรมะแก่ผู้ปกครองเองด้วย และถ้ามีพลเมืองของตนเข้าไปเบียดเบียนทำลายพุทธ ศาสนาให้เสียความบริสุทธิ์ ก็ไปนำเอาคนเหล่านั้นออกมาเสีย หรือช่วยในด้านกำลังที่จะ แก้ไขสิ่งเสียหายเหล่านั้น ส่วนการที่พระสงฆ์จะทำหน้าที่ของท่านนั้น ก็ควรให้ท่านเป็นอิสระ ในการเผยแผ่สั่งสอนธรรม ส่งเสริมให้ท่านศึกษาค้นคว้า ให้ท่านทำได้เข้มแข็งยิ่งขึ้น รัฐมี หน้าที่เชิดชูธรรมและบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เช่นนี้แล้วก็จะมีความ สัมพันธ์ที่ถูกต้อง พระธรรมปิฎกกล่าวว่า

ถ้าพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างอิสระ คอยสั่งสอนแนะนำประชาชน

⁴³ พระธรรมปิฎก, รัฐกับพระพุทธศาสนา: ถึงเวลาชำระล้างหรือยัง, หน้า ๑๔-๑๕.

ไปตามหน้าที่ของท่าน ให้ประชาชนรู้จักธรรมะ รู้สิ่งที่ชอบที่ควร
ประพฤติปฏิบัติชอบธรรม พัฒนาทั้งกาย ศีล จิต ปัญญา เสร็จแล้วผล
ประโยชน์ก็มาตกแก่รัฐนั่นเอง ไม่หายไปไหน และอำนาจที่เป็นไปโดย
ชอบธรรมของพระสงฆ์ที่มีต่อประชาชนนี้แหละ ก็กลับมาเป็นเครื่องเอื้อ
อำนวยแก่การปกครองที่เป็นไปโดยชอบธรรม⁴⁴

ถ้ารัฐหรือบุคคลที่ทำหน้าที่ปกครอง ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องศาสนาขึ้นเมื่อไร ก็อาจ
จะปฏิบัติผิดพลาดในเรื่องของศาสนาขึ้นได้เมื่อนั้น แล้วก็จะเป็นเรื่องก่อให้เกิดความเสียหาย
แก่บ้านเมืองและประชาชน และเป็นการเสียหลักสำคัญอย่างหนึ่งในทางการปกครอง ดังนั้น
รัฐจึงควรกำหนดบทบาทและขอบเขตหน้าที่ของตนในเรื่องศาสนาให้ถูกต้อง

๒. หน้าที่ของศาสนาต่อรัฐ

ก) การสั่งสอนเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชน

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก หน้าที่ของพระสงฆ์คือการแนะนำสั่งสอนเผยแผ่
ธรรมแก่ประชาชน ซึ่งถือเป็นหน้าที่โดยตรง เมื่อพระภิกษุสงฆ์แนะนำสั่งสอนประชาชน เผย
แผ่ให้ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม รู้จักฝึกอบรมจิตและ
ปัญญา และประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ประพฤติดีปฏิบัติชอบแล้ว ก็เป็นผล
ประโยชน์แก่การปกครองของฝ่ายบ้านเมืองไปเอง

ข) การให้คำปรึกษาแก่รัฐแต่ไม่เข้ากุมอำนาจรัฐ

ฝ่ายคณะสงฆ์นอกเหนือจากหน้าที่ในการสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนแล้ว ก็อาจจะมี
ความสัมพันธ์กับผู้ปกครองรัฐ เช่น องค์พระมหากษัตริย์ หรือบุคคลในคณะรัฐบาล ในฐานะ
เป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจแนะนำในทางธรรมและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดย
เมื่อทางฝ่ายรัฐหรือผู้ปกครองไปถามไถ่ปรึกษาเรื่องธรรมะก็ชี้แจงแนะนำไป แต่จะไม่เข้าไป
กุมอำนาจการเมืองอย่างนักบวชในบางศาสนา พระธรรมปิฎกเล่าว่า

บางครั้งก็มีเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าไปเกี่ยวข้อง ในกิจการระดับรัฐที่
เป็นเรื่องการเมืองโดยตรง แต่เป็นแง่ที่เกี่ยวกับธรรมะ เรื่องความสงบ
หรือสันติภาพ ที่ปรากฏชัดก็คือ เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามทัพของพระ
ญาติ ๒ ฝ่าย ได้แก่ฝ่ายศากยะ กับโกลิยะ ที่จะรบชิงแม่น้ำโรหิณี ทรงสั่ง
สอนชี้แจงทำให้พระญาติทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นได้มองเห็นสิ่งที่ควรไม่ควร ระวัง
โทษกันได้ แล้วเลื่อมใสในธรรม สงบศึกกัน ไม่เสียเลือดเนื้อ ตกลงกัน
ได้โดยทางสันติ...

⁴⁴ อ้างแล้ว หน้า ๔๕.